

GODIŠNJI IZVJEŠTAJ O PRAĆENJU SUDSKIH POSTUPAKA U CRNOJ GORI

Januar 2019 – Decembar 2019

Mart, 2020

2. **GODIŠNJI** **IZVJEŠTAJ** **O PRAĆENJU** **SUDSKIH POSTUPAKA** **U CRNOJ GORI**

Januar 2019 – Decembar 2019

DRUGI GODIŠNJI IZVJEŠTAJ O PRAĆENJU SUDSKIH POSTUPAKA U CRNOJ GORI

Izdavač:

Centar za monitoring i istraživanje CeMI

Bul. Josipa Broza 23A

e-mail: info@cemi.org.me

www.cemi.org.me

Urednica:

Ana Nenezić

Projektni tim:

Dubravka Tomić

Ivan Vukčević

Vladimir Simonović

Milica Zrnović

Istraživački tim:

CeMI/ Pravno odjeljenje

Ovaj izvještaj je objavljen u okviru projekta „Reforma pravosuđa: Unaprjeđenje kapaciteta organizacija civilnog društva u doprinosu očuvanju integriteta pravosuđa” koji sprovodi Centar za istraživanje i monitoring (CeMI), u saradnji sa Centrom za demokratiju i ljudska prava (CEDEM) i Mrežom za afirmaciju evropskih integracionih procesa (MAEIP), a finansiran je od strane Evropske unije i kofinansiran od strane Ministarstva javne uprave Crne Gore.

Sadržaj izvještaja je isključiva odgovornost CeMI-ja i ni na koji način ne može biti interpretiran kao zvanični stav Evropske unije, kao ni Ministarstva javne uprave.

SADRŽAJ

I UVOD

II PRAVNI OKVIR

2.1 Opšti pravni okvir	7
2.1.1 Međunarodni standardi	7
2.1.2 Nacionalno krivično zakonodavstvo	8
2.2 Praćenje suđenja: Ciljevi i osnovni principi	11
2.3 Osnovni principi CeMI-jevih programa praćenja suđenja	12
2.4 Metodologija	13
2.4.1 Tim za praćenje suđenja	13
2.4.2 Uzorak praćenih suđenja	13
2.4.3 Tehnike praćenja suđenja	15
III ANALIZA POŠTOVANJA PRAVA NA FER I PRAVIČNO SUĐENJE U KRIVIČNIM POSTUPCIMA – EFIKASNOST KRIVIČNOG POSTUPKA	16
3.1 Prvostepeni postupak	23
3.1.1 Kontrola optužnice	23
3.1.2 Glavni pretres	26
3.1.3 Pravo na javno izricanje presude	28
3.2 Drugostepeni postupak	33
3.3 Prosječno trajanje postupka.....	35
3.4 Pritvor.....	36
IV ZAKLJUČCI I PREPORUKE	42
V BIBLIOGRAFIJA	44

I UVOD

Centar za monitoring i istraživanje (CeMI) u saradnji sa Centrom za demokratiju i ljudska prava (CEDEM) i Mrežom za afirmaciju evropskih integracionih procesa (MAEIP), uz podršku Evropske unije i Ministarstva javne uprave realizuju projekat pod nazivom "Reforma pravosuđa: Unapređenje kapaciteta organizacija civilnog društva da doprinesu integritetu pravosuđa" (u daljem tekstu: Projekat).

Projekat je usmjeren ka davanju doprinosa većem stepenu vladavine prava u Crnoj Gori koji će se ogledati kroz procjenu i povećanje nivoa profesionalnosti, odgovornosti, efikasnosti i integriteta pravosuđa kroz uspostavljanje tješnje saradnje i efikasnijih mehanizama između organizacija civilnog društva i pravosudnih institucija. Cilj ovog projekta ogleda se i u unaprjeđenju kapaciteta lokalnih organizacija i većoj uključenosti civilnog društva u reformama pravosudnog sistema Crne Gore, kao i pregovorima u vezi sa Poglavljem 23 (pravosuđe i osnovna ljudska prava).

Jedna od najznačajnijih projektnih aktivnosti usmjerena je ka praćenju sudskih postupaka u sudovima u Crnoj Gori. Aktivnosti praćenja suđenja sprovode se po OEBS-ovoj metodologiji praćenja sudskih postupaka, koju su CeMI i Misija OEBS-a u Crnoj Gori razvili u okviru programa praćenja suđenja koji je realizovan u periodu 2007-2014.godine.

Tokom izvještajnog perioda koji se drugom godinom realizacije projekta, posmatrači CeMI-ja i CEDEM-a su pratili 642 predmeta. U prvom izvještajnom periodu pratili su 150 predmeta (263 glavna pretresa) prisustvom na pretresu i nalazi su predstavljeni u okviru prvog godišnjeg izvještaja o praćenim suđenjima za prethodnu godinu. U drugom izvještajnom periodu posmatrači su pratili 492 predmeta uvidom u spise krivičnih predmeta u svim osnovima sudovima i višim sudovima u Podgorici i Bijelom Polju. Praćenje sudskih postupaka sprovodi se u skladu sa principima definisanim u okviru Memoranduma o saradnji zaključenog između Vrhovnog suda Crne Gore, CeMI-ja i CEDEM-a, na samom početku realizacije projekta.

U izvještaju koji je pred vama, predstavljeni su preliminarni rezultati u okviru perioda druge godine praćenja sudskih postupaka (januar 2019 – decembar 2019. godine). Glavni cilj Izvještaja je bio da se na osnovu neposrednih zapažanja posmatrača sa praćenih suđenja procijeni stanje sudske prakse u Crnoj Gori koje se tiče primjene kako domaćeg zakonodavstva tako i međunarodnih standarda prava na pravično suđenje. Takođe, zaključci i preliminarne preporuke koje predstavljaju sastavni dio izvještaja na osnovu identifikovanih nedostataka sugerisu relevantnim institucijama sprovođenje odgovarajućih mjera u cilju postizanja pravičnog i efikasnog pravosudnog sistema u Crnoj Gori.

Izvještaj se sastoji od uvodnog dijela u kojem je predstavljena metodologija praćenja suđenja i date opšte smjernice o svrsi i dometima programa praćenja suđenja. Centralni dio izvještaja predstavlja dio koji obuhvata rezultate praćenja sudskih postupaka sa preliminarnim zaključcima i preporukama kako unaprijediti praksu poštovanja standarda pravičnog suđenja od strane svih učesnika u sudskim postupcima u Crnoj Gori.

U cilju zaštite prava privatnosti i poštovanja nezavisnosti suda, u Izvještaju nijesu navedena imena sudija i stranaka u postupku.

Konačno, u uvodnom dijelu izvještaja se moramo zahvaliti svim predstavnicima sudstva, tužilaštva, advokatima i ostalim kolegicima i kolegama koji su posmatračima CeMI-ja i CEDEM-a omogućili da shodno planiranoj dinamici i metodologiji sproveđu prvu fazu projektnih aktivnosti praćenja sudskih postupaka. Očekujemo da će se kvalitetna saradnja sa svim učesnicima sudskih postupaka nastaviti i u narednoj fazi realizacije projekta.

II PRAVNI OKVIR

2.1. Opšti pravni okvir

2.1.1. Međunarodni standardi

Standardi prava na fer i pravično suđenje sadržani su u najznačajnijim aktima međunarodno-pravnog karaktera koji su objavljeni nakon Drugog svjetskog rata. *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima* koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija, u članu 10 predviđa da: *Svako ima potpuno jednakopravno pravo na pravično javno suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim sudom koji će odlučiti o njegovim pravima i obavezama, i o osnovanosti svake krivične optužbe protiv njega.* Član 14 st. 1. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, predviđa da su svi pred sudovima jednaki, kao i da svako ima pravo na pravično i javno suđenje od strane nadležnog, nezavisnog i nepristrasnog suda, ustanovljenog zakonom, koji će odlučivati bilo o osnovanosti ma kakve optužbe krivičnopravne prirode uperene protiv njega, bilo u sporovima o njegovim pravima i obavezama građanske prirode.

Važan međunarodno-pravni standard pravičnog suđenja sadržan je u članu 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (u daljem tekstu: Evropska konvencija) koji između ostalog garantuje svakom licu da, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona. Dakle, može se zaključiti da član 6 Evropske konvencije predviđa garancije poštovanja procesnih prava stranaka kako u parničnom postupku (uređeno članom 6 stav 1) tako i garancije poštovanja prava okrivljenih u krivičnom postupku (uređeno članom 6. st. 1, 2. i 3).

Sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava (u daljem tekstu: Evropski sud) vodila je stvaranju novih garancija koje nijesu pomenute u tekstu člana 6 već su nastale kao posljedica razvoja jurisprudencije. Tako se na primjer, primjena čl. 6 Evropske konvencije u dijelu zaštite prava stranaka u parničnom postupku odnosno njihovih građanskih prava i obaveza, shodno praksi Evropskog suda vezuje sa kumulativnim prisustvom sljedećih komponenti: mora postojati „spor“ oko „prava“ ili „obaveze“²; to pravo ili obaveza mora imati osnov u unutrašnjem pravu³; i - pravo ili obaveza mora biti „građansko“ po svojoj prirodi.⁴ Sa druge strane, da bi čl. 6 Evropske konvencije bio primjenjiv u krivičnim stvarima neophodno je da bude ispunjena bilo koja od sljedećih komponenti : djelo mora biti prepoznato tj. kvalifikovano kao krivično djelo u nacionalnom zakonodavstvu ; (prvo mjerilo iz predmeta Engel); - priroda djela (drugo mjerilo iz predmeta Engel), - priroda i stepen težine moguće kazne (treće mjerilo iz predmeta, odnosno presude Engel).⁴

Pitanje primjene Evropske konvencije u odnosu na Crnu Goru, postavilo se u prvoj presudi Evropskog suda protiv Srbije i Crne Gore.⁵ Presuda je važna zbog toga što je njome nesporno utvrđeno da je ovaj sud nadležan da razmatra predstavke koje se odnose na

1 *Bentham protiv Holandije*

2 *Roche protiv Ujedinjenog Kraljevstva*

3. *Ingeisen protiv Austrije*

4. *Engel protiv Holandije*

5. *Bijelić protiv Srbije i Crne Gore*

kršenje ljudskih prava od strane državnih organa Crne Gore počev od 3. marta 2004. godine, kada su Srbija i Crna Gora obavijestile Savjet Evrope o ratifikaciji Evropske konvencije o ljudskim pravima, a ne od 6. juna 2006. godine, od kada je Komitet ministara utvrdio da Crnu Goru kao nezavisnu državu obavezuje Konvencija. Ovo je posebno značajno zbog toga što je Evropski sud za ljudska prava izričito potvrdio kontinuitet važenja ljudskih prava i shvatanje Komiteta za ljudska prava da „*od trenutka kada ljudi na određenoj teritoriji steknu pravo na zaštitu osnovnih prava iz međunarodnih ugovora, ta zaštita nastavlja da im pripada, bez obzira na promjenu vlaste u državi ugovornici, na podjelu te države ili na sukcesiju država*“.⁶

Garancije pravičnog suđenja mogu se pronaći i u dokumentima, koji su neposredno pravno neobavezujući, i koji ukazuju na pravac u kojem pravo na pravično suđenje evoluira. Posebnu pažnju treba obratiti na preporuke Savjeta Evrope kao i neobavezujuća dokumenta Ujedinjenih nacija koji su navedeni kao referentna dokumenta u ovom izveštaju.

2.1.2. Nacionalno krivično zakonodavstvo

Početak aktivnosti na punoj implementaciji međunarodnih i evropskih standarda prava na pravično suđenje može se povezati sa početkom reforme krivičnog pravosuđa u Crnoj Gori krajem 1998. godine. U međuvremenu, u nekoliko navrata su tekstovi Zakonika o krivičnom postupku (u daljem tekstu: ZKP) i Krivičnog zakonika Crne Gore unaprjeđivani kroz dalje usklađivanje sa evropskim standardima, budući da su njima otklonjeni nedostaci starog zakonodavstva u odnosu na pravo na pravično suđenje. Veliki broj odredaba ZKP-a odnosi se na standarde prava na pravično suđenje, a izdvojimo najbitnije.

Pretpostavka nevinosti i princip *in dubio pro reo* (član 3 ZKP-a) garantuje da se svako smatra nevinim dok se njegova krivica ne utvrdi pravosnažnom odlukom suda kao i da su državni organi, mediji, udruženja građana, javne ličnosti i druga lica dužna da se pridržavaju pravila ovog člana i da svojim javnim izjavama o krivičnom postupku koji je u toku ne vrijedaju druga pravila postupka, prava okrivljenog i oštećenog i načelo sudske nezavisnosti. U stavu 3 ovog člana ZKP-a razrađen je princip *in dubio pro reo* tako da ukoliko i nakon pribavljanja svih raspoloživih dokaza i njihovog izvođenja u krivičnom postupku, ostane samo sumnja u odnosu na postojanje nekog bitnog obilježja krivičnog djela ili u pogledu činjenica od kojih zavisi primjena neke odredbe Krivičnog ili ovog zakonika, sud će donijeti odluku koja je povoljnija za okrivljenog.

Članom 4 i članom 5 ZKP-a garantuju se **prava osumnjičenih/okrivljenih lica i prava lica lišenih slobode**. U čl.4 propisano je da osumnjičeni na prvom saslušanju mora biti obaviješten o krivičnom djelu za koje se tereti i osnovima sumnje protiv njega. Takođe, okrivljenom se mora omogućiti da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji ga terete i iznese sve činjenice i dokaze koji mu idu u korist. Osumnjičeni odnosno okrivljeni prilikom prvog saslušanja, moraju biti upoznati da ne moraju da daju nikakve izjave niti da odgovaraju na postavljena pitanja, a da sve što izjave može biti upotrijebljeno kao dokaz.

Pravo na tumača uređeno je članom 8 ZKP-a. Osnovni princip definisan ZKP-om je da se krivični postupak vodi na crnogorskom jeziku. ZKP međutim propisuje da stranke, svjedoci i druga lica koja učestvuju u postupku imaju pravo da u postupku upotrebljavaju svoj jezik ili jezik koji razumiju. Ako se postupak ne vodi na jeziku nekog od tih lica, obezbijediće se prevodenje iskaza, isprava i drugog pisanog dokaznog materijala. Stranke, svjedoci i druga lica koja učestvuju u postupku, mogu se odreći prava na prevodenje ako znaju jezik na kojem se vodi postupak. U zapisniku će se zabilježiti da je data pouka i izjava učesnika u postupku. Prevodenje se shodno odredbama ZKP-a povjerava tumaču.

⁶ Vidjeti više: Akcija za ljudska prava HRA: <https://www.hraction.org/2009/04/30/obavijestenje-za-javnost-povodom-presude-evropskog-suda-za-ljudska-prava-u-predmetu-bijelic-protiv-crne-gore-i-srbije/>

Pravo na odbranu se uređuje članovima 12 i 66 ZKP-a. U članu 12 propisano je da okrivljeni ima pravo da se brani sam ili uz stručnu pomoć branjoca koga sam izabere iz reda advokata. Takođe, okrivljeni ima pravo da njegovom saslušanju prisustvuje branilac, kao i da se prije prvog saslušanja pouči o pravu da uzme branjoca, da se sa branjocem dogovori o načinu odbrane i da branilac može da prisustvuje njegovom saslušanju. ZKP propisuje da će se okrivljenom postaviti branilac po službenoj dužnosti, ukoliko sam ne uzme branica, kao i da mu se mora obezbijediti dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje odbrane. Član 66 propisuje da okrivljeni ima pravo na branjoca. Branjoca okrivljenom mogu uzeti i njegov zakonski zastupnik, bračni drug, srodnik po krvi u prvoj liniji, usvojilac, usvojenik, brat, sestra i hranilac, kao i lice sa kojim okrivljeni živi u vanbračnoj zajednici. Za branjoca se, shodno ovom članu ZKP-a može uzeti samo advokat. Branilac je dužan da podnese punomoćje organu pred kojim se vodi postupak. Okrivljeni može dati branjocu i usmeno punomoćje na zapisnik kod organa pred kojim se vodi postupak.

Nepričasnost sudija shodno odredbama ZKP-a se uređuje kroz propisivanje osnova za izuzeće sudija u članu 38. Shodno odredbama ovog člana sudija ne može vršiti sudijsku dužnost, ako:

- » je oštećen krivičnim djelom;
- » mu je okrivljeni, njegov branilac, tužilac, oštećeni, njihov zakonski zastupnik ili punomoćnik bračni drug, bivši bračni drug ili sa njim živi u vanbračnoj zajednici ili srodnik po krvi u prvoj liniji do bilo kojeg stepena, u pobočnoj liniji do četvrtog stepena, a po tazbini do drugog stepena;
- » je sa okrivljenim, njegovim branjocem, tužiocem ili oštećenim u odnosu staraoca, štićenika, usvojioca, usvojenika, hranioca ili hranjenika;
- » je u istom krivičnom predmetu učestvovao kao sudija za istragu, tužilac, branilac, zakonski zastupnik ili punomoćnik oštećenog, odnosno tužioca ili je saslušan kao svjedok ili kao vještak;
- » je u istom predmetu učestvovao u donošenju odluke nižeg suda ili odluke iz člana 302 stav 10 ZKP-a ili ako je u istom sudu učestvovao u donošenju odluke koja se pobija žalbom;
- » postoje okolnosti koje izazivaju sumnju u njegovu nepričasnost.

Nepričasnost kao osnovni princip detaljnije uređuje **Etičkog kodeksa sudija**, u članu 4 u kome je navedeno da je sudijska nepričasnost suštinski pojam i preduslov za obezbjeđenje pravičnog suđenja. Shodno etičkim principima, sudija mora biti oslobođen od svake veze, naklonjenosti ili pristrasnosti, koja utiče – ili za koju bi se moglo smatrati da utiče – na njegovu sposobnost da samostalno donesu odluku. Sudija je dužan prema odredbama Kodeksa, sudijsku funkciju vršiti bez favorizovanja, predubrđenja ili predrasuda po osnovu rase, boje kože, vjere, nacionalne pripadnosti, životne dobi, bračnog statusa, polne opredjeljenosti, socijalno-imovinskog položaja, političke opredjeljenosti i svake druge različitosti. Sudija će svojim ponašanjem u sudu i van suda nastojati da održava i jača povjerenje javnosti u ličnu i institucionalnu nepričasnost. Takođe, sudija je dužan da se u vršenju sudijske funkcije, svojim ponašanjem u sudu i van suda, u svojim profesionalnim i ličnim odnosima sa pripadnicima pravne profesije i drugim licima, izbjegava situacije koje bi opravdano mogle da izazovu sumnju u njegovu nepričasnost. Shodno odredbama Kodeksa, sudija je dužan da se uzdrži od davanja javnih izjava ili komentara o predmetima koji su u radu, zbog kojih bi se u javnosti mogao stvoriti utisak pristrasnosti. Kada je riječ o učešću sudija u aktivnostima političke prirode, isti su dužni da se uzdrže od bilo koje političke aktivnosti ili učešća na političkim skupovima i manifestacijama u organizaciji političkih partija, koja može ugroziti utisak

njihove nepristrasnosti. Propisano je da sudija neće pomagati rad političkih partija davanjem novčanih priloga. Konačno, Kodeks propisuje da sudija neće biti član niti će učestvovati u aktivnostima tajnih udruženja ili udruženja koja ne obezbjeđuju punu transparentnost svog rada.⁷

Pravo na suđenje bez odlaganja uređeno je članom 15 ZKP-a. Shodno odredbama ovog člana, okrivljeni ima pravo da, u najkraćem roku, bude izведен pred sud i da mu bude suđeno bez odlaganja. Sud je dužan da postupak sproveđe bez odgovlačenja i da onemogući svaku zloupotrebu prava koja pripadaju licima koja učestvuju u postupku. Ovaj član propisuje da trajanje pritvora, odnosno drugih ograničenja slobode mora biti svedeno na najkraće potrebno vrijeme.

Konačno, kao jedan od ključnih opštih principa koji predstavljaju sastavni dio prava na fer i pravično suđenje – **princip istine i pravičnosti** uređen je članom 16 ZKP-a. Shodno ovom principu, sud, državni tužilac i drugi državni organi koji učestvuju u krivičnom postupku dužni su da istinito i potpuno utvrde činjenice koje su od važnosti za donošenje zakonite i pravične odluke, kao i da sa jednakom pažnjom ispituju i utvrde činjenice koje terete okrivljenog i one koje mu idu u korist. Takođe, sud je dužan da strankama i braniocu obezbijedi jednakе uslove u pogledu predlaganja dokaza i pristupa dokazima i njihovom izvođenju.

Naprijed navedeni principi i odredbe ZKP-a nijesu i jedine kojima se pružaju garancije prava na pravično suđenje, već se ove garancije susreće i u odredbama koje regulišu pretkrivični postupak, pa gotovo sve do samih prelaznih i završnih odredaba. U daljem toku Izvještaja, navedene odredbe biće detaljno predstavljene prvenstveno sa aspekta njihove usklađenosti sa međunarodnim standardima kao i sa aspekta njihove primjene u praksi.

U ovom dijelu, treba naglasiti da su u procesu reforme krivičnog zakonodavstva, u pravni sistem Crne Gore uvedeni i novi krivično pravni instituti poput instituta sporazuma o priznanju krivice i odloženog krivičnog gonjenja. Ovi instituti uvedeni su u pravni sistem Crne Gore sa ciljem da se unapriredi efikasnost pravosudnih institucija kroz mogućnost bržeg i jednostavnijeg puta ka okončanju krivičnih postupaka. Institut sporazuma o priznanju krivice je uveden u ZKP iz 2009. godine. Inicijalno rješenje propisivalo je da kada se krivični postupak vodi za jedno krivično djelo ili za krivična djela u sticaju za koja je propisana kazna zatvora u trajanju do deset godina, okrivljenom i njegovom braniocu može se predložiti zaključenje sporazuma o priznanju krivice, odnosno okrivljeni i njegov braničin mogu državnom tužiocu predložiti zaključenje sporazuma. Izmjenama ZKP-a koje su uslijedile 2015. godine, predviđeno je da se sporazum o priznanju krivice može zaključiti za sva krivična djela koja se gone po službenoj dužnosti, osim krivičnih djela terorizma i ratnih zločina. U periodu nakon 2015. godine, primjena ovog instituta doživjela je pravu ekspanziju u praksi državnog tužilaštva.

Sa druge strane, u pravni sistem je i uveden institut odloženog krivičnog gonjenja, sa ciljem da se krivični postupak, u pojedinim situacijama, rastereti krivičnih djela koja spadaju u lakši ili srednji kriminalitet – kako bi se efikasnijim rješavanjem ovih predmeta, obezbijedili jači kapaciteti i resursi za rješavanje predmeta koji spadaju u forme „ozbiljnog“ kriminaliteta. Shodno odredbama ZKP-a, čl. 272 državni tužilac može odložiti krivično gonjenje za krivična djela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina kad nađe da ne bi bilo cjelishodno da se vodi krivični postupak, s obzirom na prirodu krivičnog djela i okolnosti pod kojima je učinjeno, raniji život učinioca i njegova lična svojstva. Shodno ZKP-u, osumnjičeni je dužan da u ovom slučaju prihvati ispunjenje jedne ili više od sljedećih obaveza: da otkloni štetnu posljedicu nastalu izvršenjem krivičnog djela ili da naknadi pričinjenu štetu; da ispuni dospjele obaveze izdržavanja, odnosno druge obaveze utvrđene pravosnažnom sudskom odlukom; da plati određeni novčani iznos u korist humanitarne organizacije, fonda ili javne ustanove; da obavi određeni društveno korisni ili humanitarni rad.

⁷ Etički kodeks je objavljen u "Službenom listu CG", br. 16/2014 i 24/2015.

Primjena ovih instituta do sada je dala izvjesne rezultate u praksi, pogotovu u dijelu primjene sporazuma o priznanju krivice u posljednjem periodu nakon formiranja Specijalnog državnog tužilaštva. Međutim, primjena ovih instituta biće predmet posebne analize u okviru ovog projekta.

2.2. Praćenje suđenja: Ciljevi i osnovni principi

Ciljevi i osnovni principi programa usmjerenih na praćenje sproveđenja sudskih postupaka su mnogostruki. Isti su po prvi put metodološki uobičeni i predstavljeni stručnoj javnosti kroz publikaciju "Praćenje suđenja – priručnik za praktičare" koja je razvijena od strane OEBS-a.⁸ U ovom dokumentu, prepoznato je više ciljeva i osnovnih principa praćenja suđenja između kojih treba istaći sljedeće:

- » **Praćenje suđenja – višestранo sudstvo.** Kroz ovaj cilj, posebno je apostrofirano to da programi praćenja suđenja mogu poslužiti kao višestranu sredstvo u procesu unaprjedenja djelotvornosti i transparentnosti pravosudnih sistema. Da bi se efikasnost ovog sredstva maksimalno povećala, organizacije treba da budu upoznate sa različitim mogućnostima praćenja suđenja i treba da osmisle program koji će najbolje odgovarati potrebama posebnog nacionalnog konteksta.
- » **Praćenje suđenja kao dijagnostičko sredstvo u procesu reforme pravosuđa.** Kao jedan od ključnih principa, shodno OEBS-ovim iskustvima u sproveđenju programa praćenja suđenja, prepoznato je sakupljanje i širenje objektivnih informacija o sudskim postupcima u pojedinačnim slučajevima kao i definisanje zaključaka u pogledu šireg funkcionalisanja pravosudnog sistema. U okviru programa praćenja suđenja, organizacije koje sprovode iste, sakupljaju informacije o praksi i uslovima koji u kojima se sprovode sudski postupci i razvijaju pravosudni sistemi, obezbjeđujući objektivne nalaze i zaključke namijenjene svim učesnicima sudskih postupaka. Kao najznačajniji segment programa praćenja suđenja prepoznato je definisanje preporuka i javnog zagovaranja za njihovu punu implementaciju, kroz komunikaciju sa pravosudnim vlastima i svim zainteresovanim akterima u procesu reforme pravosuđa.
- » **Ostvarivanje prava na pravično suđenje.** Samo sproveđenje radnje praćenja sudskih postupaka predstavlja suštinski izraz prava na javno suđenje i povećava transparentnost pravosudnog sistema. To je ujedno i jedan od najznačajnijih segmenta prava na pravično suđenje, poštujući koga, pravosudni sistemi šalju poruku građanima da su sudovi i sudnice otvoreni za njih i da se sudi u njihovo ime. Prisustvo posmatrača suđenja u sudnicama predstavlja javni interes. To je osnovno polazno stanovište svih programa praćenja suđenja. Tokom vremena, program praćenja suđenja jača svijest o pravu na javno suđenje među pravosudnim i drugim pravnim akterima, otvarajući vrata većoj svijesti o međunarodnim standardima ljudskih prava i pravičnog suđenja i njihovom prihvatanju.
- » **Sredstvo izgradnje kapaciteta.** Praćenje suđenja se može posmatrati i kao sredstvo za izgradnju kapaciteta i obuku lokalnih nevladinih organizacija i organizacija civilnog društva o međunarodnim standardima i nacionalnom pravu. Zapošljavanjem lokalnih pravnika kao posmatrača i pravnih savjetnika, programi zainteresovanim pravnicima pružaju šansu da se indirektno uključe u proces pravnih reformi. Program partnerstva i podrške nacionalnim grupama za praćenje, takođe povećava kapacitet zainteresovanih lokalnih organizacija i mreža da se uključe u praćenje, nezavisno ili kao partneri u programima praćenja suđenja. Na ovaj način, programi mogu olakšati stvaranje lokalnih kapaciteta praćenja suđenja koji će opstati i nakon što se određeni program organizacije završi.

⁸ Praćenje suđenja: Priručnik za praktičare, revidovana verzija 2012, dostupno na: <https://www.osce.org/odihr/94216>

2.3. Osnovni principi CeMI-jevih programa praćenja suđenja

Principi praćenja sudskih postupaka koje CeMI primjenjuje u svojim projektima i aktivnostima su utemeljena na principima koja su zajednički razvijeni u programu praćenja suđenja koji je realizovan u periodu 2007-2014. godine u saradnji između CeMI-ja i Misije OEBS-a u Crnoj Gori. U skladu sa metodologijom i načelima praćenja suđenja koji se sprovode u brojnim evropskim zemljama, posmatrači CeMI-ja i CEDEM-a su i u okviru ovog projekta dosljedno primjenjivali sljedeće principe monitoringa sudskih postupaka: princip nemiješanja u sudski postupak, princip objektivnosti, princip saglasnosti, uz određena graničenja koje programi praćenja suđenja nose sa sobom, a koja će takođe biti predstavljena.

Načelo nemiješanja u sudski postupak jedno je od osnovnih načela na kojima počivaju programi praćenja suđenja. Načelo nemiješanja proizlazi iz temeljnog pravila da je nezavisno sudstvo konačni autoritet odgovoran za održavanje vladavine prava. Kroz ovaj princip, posebno se apostrofira značaj poštovanja nezavisnosti sudstva od strane posmatrača suđenja, kao značaj izbjegavanja bilo koje vrste interakcije posmatrača sa nosiocima pravosudnih funkcija, obzirom da se na taj način može lako narušiti autoritet suda kao isključivog donosioca odluka. Primjena načela nemiješanja na sve aktivnosti praćenja suđenja u praksi nije uvijek jednostavna. Ipak, postoji opšta saglasnost o tome da nemiješanje znači odsustvo angažovanja ili interakcije sa sudom u pogledu merituma nekog slučaja ili pokušaja da se indirektno utiče na ishod putem neformalnih kanala. Zato ovi CeMI-jevi programi zabranjuju takve aktivnosti. Veoma je važno naglasiti da poštovanje ovog principa ne treba da služi ograničavanju javne kritike pravosudnih organa u sprovođenju sudskih postupaka. Naprotiv, ovo načelo u svojoj suštini podržava kritički pristup koji je zasnovan na kritici kroz davanje zaključaka i preporuka usmjerenih ka promovisanju institucionalnih reformi.⁹

Načelo objektivnosti podrazumijeva da se kroz programme praćenja suđenja obezbjeđuju precizne informacije koristeći jasno definisane i prihvaćene standarde bez pristrasnosti prema strankama ili predmetima. Shodno ovom principu, prilikom kreiranja izvještaja sa zaključcima i preporukama, nalazi moraju biti zasnovani na poznavanju nacionalnog prava i međunarodnih standarda. Objektivnost takođe podrazumijeva uravnotežen pristup krivičnopravnom postupku i prepoznavanju da vladavina prava zahtijeva efikasan i pravičan sistem. U tom cilju, praćenje suđenja nije ni nadzorna ni odbrambena aktivnost, već aktivnost koja mora pokazati jednak poštovanje svih pravila i vrijednosti koje upravljaju krivičnim postupkom. Dok praćenje suđenja može ponekad biti više usmjeren na određena pravila ili standarde, ono ne smije to da čini na način koji odaje utisak da se priklanja nekoj od strana na osnovu merituma optužbe ili odbrane određenih krivičnih djela ili nekog predmeta. Načelo objektivnosti stoga iziskuje uravnotežen pristup programskoj selekciji suđenja, kao i formulisanju nalaza, zaključaka i preporuka.¹⁰

Načelo saglasnosti. Države članice OEBS-a, Savjeta Evrope i Evropske unije su preuzele obaveze da se pridržavaju skupa pravila i osnovnih principa u sprovođenju pravde. Najistaknutija među obavezama je da se osigura pravo na pravično i javno suđenje u razumnom vremenskom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom. Da bi se realizovale ove i druge obaveze u vezi sa pravičnim suđenjem, države članice OEBS-a su se morale saglasiti da dopuste praćenje suđenja, a među tim državama je i Crna Gora. U tom kontekstu, na operativnom nivou, programi praćenja suđenja počivaju na usaglašenom stavu sa nacionalnim pravosudnim vlastima kao primarnim akterima u procesu reformi pravosudnog sistema. U praksi, najznačajniji izazov predstavlja razvijanje razumijevanja u pogledu aktivnosti praćenja suđenja od strane nosilaca pravosudnih funkcija i postizanje nivoa uzajamnog razumijevanja sa pravosudnim vlastima u pogledu svrhe i uloge praćenja

9 Vidjeti više: *Trial Monitoring: A Reference Manual for Practitioners*, Revised edition 2012, dostupno na: <https://www.osce.org/odihr/94216>

10 Ibidem

sudskih postupaka. Ostvarivanje ovog principa zahtijeva: sklapanje sporazuma; stvaranje profesionalnih odnosa; razmjenu informacija; objašnjavanje ciljeva i metoda programa; davanje preporuka za unaprjeđenje pravosudnih politika i saradnja sa pravosudnim institucijama u cilju efikasnije primjene istih.¹¹

Svakako, programi praćenja sudskih postupaka imaju i svoja ograničenja. Prvenstveno, cilj programa praćenja suđenja je da se kroz prikupljanje informacija analizira pravičnost sproveđenja pravde u sudskim postupcima. Ukoliko se monitoring suđenja udalji od ovog fokusa na posmatračku proceduru i nastoji da se prikuplja samo statistika ili drugi podaci o vrstama slučajeva, uloga praćenja suđenja neće biti ostvarena. U nastojanjima da se obezbijede pouzdane i kvalitetne informacije sa sudskih postupaka, posmatrači suđenja nikada ne smiju izgubiti fokus sa poštovanja proceduralnih garancija uz strogo poštovanje principa nemiješanja u sudski postupak. Izazovi su brojni i organizacije koje sprovode ove programe treba da bude svjesne da lica koji su angažovani kao posmatrači suđenja moraju imati visoke profesionalne i stručne kvalifikacije, kao i moralni kod zasnovan na načelima pouzdanosti, integriteta i savjesnosti.

2.4. Metodologija

Aktivnosti praćenja suđenja se sprovode po OEBS-ovoj metodologiji praćenja sudskih postupaka koju su Misija OEBS-a u Crnoj Gori i CeMI razvili u okviru programa praćenja suđenja koji je realizovan u periodu 2007-2014. U ovom dijelu treba napomenuti da se u odnosu na izvještavanje o praćenim krivičnim postupcima, kao ograničenje može prepoznati to što faza istrage i pretkrivični postupak nijesu bili predmet posmatranja osim u situacijama kada su pojedina pitanja vezana sa ovim fazama postupka bila pomenuta tokom glavnog pretresa. Takođe, treba navesti da se posmatrači CeMI-ja i CEDEM-a nijesu fokusirali na meritum posmatranih predmeta, nego samo na sproveđenje postupka u skladu sa međunarodnim standardima pravičnog sudjenja i relevantnim nacionalnim zakonodavstvom. U cilju zaštite prava privatnosti i poštovanja nezavisnosti suda, u Izvještaju nijesu navedena imena sudija i stranaka u postupku.

2.4.1 Tim za praćenje suđenja

U toku realizacije aktivnosti praćenja sudskih postupaka CeMI i CEDEM su angažovali pravne savjetnike koji su neposredno sprovodili aktivnosti praćenja sudskih postupaka.

Pravni savjetnici su vršili monitoring u timu od četvero kad bi vršili uvid u spise predmeta, a u timovima od dva člana kada bi prisustvovali glavnom pretresu.

Članovi tima za praćenje suđenja su u inicijalnoj fazi programa obučeni za praćenje sudskih postupaka po metodologiji OEBS-ovih programa praćenja suđenja. Kroz ovakve projekte praćenja suđenja organizacije civilnog društva osnažuju svoje kapacitete za praćenje sudskih postupaka na profesionalan način i u skladu sa međunarodnim standardima.

2.4.2 Uzorak praćenih suđenja

Predmet praćenja predstavljali su krivični postupci, kroz uvid u spise predmeta i prisustvo na glavnom pretresu. Slučajan odabir predmeta predstavlja je osnovni metod praćenja (100% u slučaju uvida u spise predmeta), dok se kroz prisustvo na pretresima izuzetno pratio

¹¹ Ibidem

i ciljani uzorak u slučajevima kada se radi o predmetima koji izazivaju veliko interesovanje javnosti, naročito u odnosu na krivična djela organizovanog kriminala, korupcije, terorizma, krivičnih djela protiv izbornih prava, krivičnih djela protiv sloboda i prava čovjeka i građanina, trgovine ljudima i ratnih zločina (prisustvo na glavnem pretresu).

Posmatrači CeMI-ja i CEDEM-a su ukupno u toku projekta pratili 642 predmeta. U prvom izvještajnom periodu pratili su 150 predmeta (263 glavna pretresa) prisustvom na pretresu i nalazi su predstavljeni u okviru pomenutog izvještaja o praćenim suđenjima za prethodnu godinu. U drugom izvještajnom periodu posmatrači su pratili 492 predmeta uvidom u spise krivičnih predmeta u svim osnovima sudovima i višim sudovima u Podgorici i Bijelom Polju.

Najveći broj predmeta koje su posmatrači pratili su bili predmet rada viših sudova u Podgorici (118 predmeta – 18,38%) i Bijelom Polju (41 predmet – 6,39%) , kao i osnovnih sudova u Podgorici (116 predmeta – 18,07%) i Nikšiću (44 predmeta – 6,85%). Uvid u spise predmeta je vršen u predmetima koji su pravosnažno okončani 2016, 2017, 2018 i 2019 godini.

Sud	Broj praćenih predmeta
Osnovni sud u Baru	30
Osnovni sud u Beranama	30
Osnovni sud u Bijelom Polju	31
Osnovni sud u Danilovgradu	6
Osnovni sud u Žabljaku	20
Osnovni sud u Kolašinu	18
Osnovni sud u Kotoru	30
Osnovni sud u Nikšiću	44
Osnovni sud u Plavu	9
Osnovni sud u Pljevljima	30
Osnovni sud u Podgorici	116
Osnovni sud u Rožajama	21
Osnovni sud u Ulcinju	30
Osnovni sud u Herceg Novom	30
Osnovni sud u Cetinju	38
Viši sud u Bijelom Polju	41
Viši sud u Podgorici	118
UKUPNO	642

Tabela 1: Ukupan broj predmeta praćenih prisustvom na glavnem pretresu i uvidom u spise po sudovima

U predmetima praćenim prisustvom na glavnom pretresu, najveći broj predmeta praćen je u Višem sudu u Podgorici (71 predmet – 47,33%).

Sud	Broj praćenih predmeta
Osnovni sud u Baru	1
Osnovni sud u Danilovgradu	1
Osnovni sud u Nikšiću	2
Osnovni sud u Podgorici	67
Osnovni sud u Cetinju	8
Viši sud u Podgorici	71
UKUPNO	150

Tabela 2: Ukupan broj predmeta praćenih prisustvom na glavnem pretresu po sudovima

U predmetima praćenim uvidom u spise, najveći broj predmeta praćen je u Osnovnom sudu u Podgorici (49 predmeta – 9,96%).

Sud	Broj praćenih predmeta
Osnovni sud u Baru	29
Osnovni sud u Beranama	30
Osnovni sud u Bijelom Polju	31
Osnovni sud u Danilovgradu	5
Osnovni sud u Žabljaku	20
Osnovni sud u Kolašinu	18
Osnovni sud u Kotoru	30
Osnovni sud u Nikšiću	42
Osnovni sud u Plavu	9
Osnovni sud u Pljevljima	30
Osnovni sud u Podgorici	49
Osnovni sud u Rožajama	21
Osnovni sud u Ulcinju	30
Osnovni sud u Herceg Novom	30
Osnovni sud u Cetinju	30
Viši sud u Bijelom Polju	41
Viši sud u Podgorici	47
UKUPNO	492

Tabela 3: Ukupan broj predmeta praćenih uvidom u spise po sudovima

2.4.3. Tehnike praćenih suđenja

Posmatrači se nijesu fokusirali na meritum posmatranih predmeta nego samo na sprovođenje postupka u skladu sa međunarodnim standardima pravičnog suđenja i relevantnim nacionalnim zakonodavstvom.

Pored prisustva na ročištima, u krivičnim postupcima posmatrači su vršili i uvid u spise predmeta. Predsjednici sudova i sudsko osoblje su u većini situacija bili otvoreni za saradnju, ali bilo je i primjera u kojima se iskazivalo nepovjerenje i nerazumijevanje značaja programa praćenja suđenja.

U cilju stvaranja što potpunije slike o predmetu, posmatrači su, kad je to bilo moguće i od važnosti, obavljali razgovore sa relevantnim subjektima, a naročito sa sudijama, tužiocima, advokatima i ostalim učesnicima postupka.

Tokom praćenja suđenja, posmatrači su popunjavali formular sa standardizovanim pitanjima i pripremali pojedinačne izvještaje o praćenim predmetima. Formulari koji su korišćeni nakon praćenja predmeta prisustvom na glavnom pretresu sadrže osnovna pitanja o učesnicima postupka, krivičnom djelu, dužini postupka, broju odlaganja i razlozima. S druge strane, formulari koji su popunjавани u toku uvida u spise predmeta u arhivi sadrže već pomenuta pitanja, kao i veliki broj drugih pitanja, zbog veće količine podataka koji su se ovom vrstom praćenja mogli saznati. Pomenuta razlika biće jasno vidljiva u okviru predstavljanja nalaza sa praćenih suđenja.

Formulari i pojedinačni izvještaji čine osnovu ovog Izvještaja, koji predstavlja sistematizovan skup opservacija zajedno sa zaključcima i preporukama.

III ANALIZA POŠTOVANJA PRAVA NA FER I PRAVIČNO SUĐENJE U KRIVIČNIM POSTUPCIMA – EFIKASNOST KRIVIČNOG POSTUPKA

Osim u ovom izvještaju, Centar za monitoring i istraživanje se pitanjem efikasnosti krivičnog postupka bavio i u već objavljenom tematskom izvještaju o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku. U okviru tog izvještaja su predstavljeni nalazi koji pokazuju u kojoj mjeri se poštuje pravo na suđenje u razumnom roku u Crnoj Gori. Navećemo samo neke od njih.

1) Činjenica je da se sve veći broj predmeta rješava u sve kraćem vremenskom opsegu pa samim tim je i broj zaostalih starih predmeta sve manji. Međutim, stopa ažurnosti je bila u padu tokom 2015. i 2016. godine, uprkos uvođenju notara 2011. godine i javnih izvršitelja 2014. godine. Prema izvještaju Sudskog savjeta za 2018. godinu, ostalo je neriješeno 38.971 predmeta iz 2018. godine i ranijih godina. U Izvještaju se ukazuje na to da i dalje postoje predmeti koji nijesu riješeni, iako su započeti prije 10 godina, i to 2807 predmeta koji su započeti u periodu od 2009. do 2015. godine, kao i 541 predmet započet prije 2009. godine.

2) Posmatrajući statistiku koja se odnosi na broj neriješenih predmeta u sudovima, može se primijetiti da je njihov broj u izrazitoj nesrazmjeri sa brojem podnijetih kontrolnih zahtjeva i tužbi za pravično zadovoljenje i da je višestruko niži u odnosu na ukupan broj zaostalih predmeta. Iz toga se može zaključiti da pravna sredstva za zaštitu prava na suđenje u razumnom roku još uvijek koristi mali broj stranaka. Potrebno je analizirati razloge za ograničenu primjenu ovih mehanizama i uticati na povećanje svijesti opšte javnosti i stranaka u postupku o primjeni ovih pravnih mehanizama.

3) Rezultati monitoringa suđenja koji su korišćeni u pripremi ovog tematskog izvještaja ukazuju na određene probleme koji utiču na suđenje u razumnom roku, kao što je nedostatak prostornih kapaciteta u sudovima, procesna nedisciplina stranaka i problemi sa neurednom dostavom pismena. Nedolazak vještaka, odnosno nedostavljanje traženih nalaza i mišljenja u ostavljenim rokovima, te sačinjavanje dopunskih nalaza i mišljenja po prigovorima stranaka, dodatno utiču na dužinu trajanja postupka. Čini se da se pojedini sudovi suočavaju sa poteškoćama u primjenjivanju zakonom propisanih mehanizama sprječavanja zloupotrebe prava koja strankama pripadaju u postupku, u nastojanju da pronađu balans između zaštite prava okrivljenih i žrtava i potrebe za obezbjeđivanjem efikasne krivične pravde.

4) Značajan indikator stanja u ovoj oblasti predstavlja i broj presuda Evropskog suda u odnosu na Crnu Goru, od kojih se gotovo polovina odnosi na utvrđenu povredu prava na suđenje u razumnom roku i sa tim povezano pitanje djelotvornosti pravnih sredstava za ubrzanje postupka i pravično zadovoljenje. Iako je u svojim presudama Evropski sud utvrdio da su oba navedena pravna sredstva djelotvorna (kontrolni zahtjev od 4. septembra 2013. godine, a tužba za pravično zadovoljenje od 18. oktobra 2016. godine), pitanje djelotvornosti pravnih ljevkova za dužinu postupka pred upravnim organima i Ustavnim sudom Crne Gore ostaje otvoreno, kako je navedeno u posljednjem godišnjem izvještaju Zastupnika Crne Gore pred Evropskim sudom za ljudska prava.¹² Ustavna žalba u Crnoj Gori je efektivno pravno sredstvo, po ocjeni Evropskog suda, od marta 2015. Kada posmatramo broj neriješenih predmeta uočavamo da se u okviru Ustavnog suda od 2015. godine ovaj broj naglo povećao (24 neriješena predmeta u 2015., 185 u 2016.-oj, 494 u 2017.-oj do 1789 u 2018.-oj). Pred Evropskim

¹² Izvještaj CeMI-ja o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku - <http://cemi.org.me/product/zastita-prava-na-sudenje-u-razumnom-roku-analiza-nacionalnog-zakonodavstva-prakse/>

sudom već imamo postupke po predstavkama protiv Crne Gore u kojima su istaknute povrede prava na suđenje u razumnom roku pred Ustavnim sudom, bez eksplisitnog stava po pitanju postojanja djelotvornih pravnih lječnika za dužinu postupka pred Ustavnim sudom. Ista situacija je i sa Upravnim sudom.

Podaci iz ovog izvještaja, a u okviru analize poštovanja prava na fer i pravično suđenje, samo su odraz spisa predmeta u koje je Tim imao uvid, što samo po sebi ne treba da znači da neka radnja koja nije navedena u izvještaju nije sprovedena, već da samo nije zapisnički konstatovana. Ipak, u konačnom, spisi predmeta i zapisnici su formalnopravni odraz postupka van kojeg radnje ne mogu biti prepoznate kao validne.

U najvećem broju praćenih predmeta optuženje je bilo uvezisа krivičnim djelom nedozvoljeno držanje oružja i eksplozivnih materija (80 predmeta - 12,46%).

Krivično djelo	Ukupno
Davanje lažnog iskaza	2
Falsifikovanje isprave	19
Falsifikovanje službene isprave	2
Građenje objekta bez prijave i dokumentacije za građenje	14
Izazivanje opšte opasnosti	7
Iznošenje ličnih i porodičnih prilika	1
Iznuda	2
Iznuđivanje iskaza	2
Krađa	28
Krađa u pokušaju	1
Krijumčarenje	2
Kriminalno udruživanje	1
Laka tjelesna povreda	19
Lažno prijavljivanje	3
Napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti	12
Narušavanje nepovredivosti stana	1
Nasilničko ponašanje	16
Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici	21
Navođenje na ovjeravanje neistinitog sadržaja	14
Nedavanje izdržavanja	20
Nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi	3
Nedozvoljena trgovina	18
Nedozvoljene polne radnje	1
Nedozvoljeno držanje oružja i eksplozivnih materija	80
Neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih droga	63
Neovlašćeno iskorišćavanje autorskog djela ili predmeta srodnog prava	1
Neprijavljinjanje krivičnog djela i učinioca	2
Nesavjestan rad u službi	4
Nezakonit ribolov	7
Obljuba sa djetetom	1
Oduzimanje maloljetnog lica	3
Oduzimanje tuđe stvari	4

Oduzimanje vozila	1
Omogućavanje uživanja opojnih droga	2
Oštećenje povjerioca	1
Pomoći učinioцу poslije izvršenog krivičnog djela	1
Posebni slučajevi falsifikovanja isprave	1
Povreda groba	1
Povreda prava iz socijalnog osiguranja	1
Povreda prava kandidata	1
Povreda ravnopravnosti	1
Pranje novca	1
Prevara	9
Prikrivanje	1
Prinuda	1
Pripremanje djela protiv ustavnog uređenja i bezbjednosti Crne Gorene	1
Proganjanje	1
Proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda	2
Pronevjera	2
Protivpravno zauzimanje zemljišta	5
Pustošenje šuma	1
Računarska prevara	1
Ratni zločin protiv civilnog stanovništva	1
Razbojnička krađa	1
Razbojništvo	6
Razbojništvo u pokušaju	1
Samovlašće	1
Silovanje	3
Sitna krađa, utaja i prevara	1
Skidanje i povreda službenog pečata i znaka	4
Sprječavanje održavanja glasanja	2
Sprječavanje službenog lica u vršenju službene radnje	3
Stvaranje kriminalne organizacije	10
Šumska krađa	9
Terorizam u pokušaju	1
Teška djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja	24
Teška djela protiv opšte sigurnosti	3
Teška krađa	21
Teška tjelesna povreda	13
Teško djelo protiv izbornih prava	2
Teško ubistvo	13
Teško ubistvo u pokušaju	5
Ubistvo	11
Ubistvo na mah	1
Ubistvo u pokušaju	4
Učestvovanje u stranim oružanim formacijama	1
Učestvovanje u tući	2

Ugrožavanje javnog saobraćaja	38
Ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči i svađi	3
Ugrožavanje sigurnosti	16
Uništenje i oštećenje tuđe stvari	3
Utaja poreza i doprinosa	1
Vanbračna zajednica sa maloljetnikom	1
Zloupotreba položaja u privrednom poslovanju	4
Zloupotreba povjerenja	1
Zloupotreba službenog položaja	23
UKUPNO	642

Tabela 4: Broj predmeta praćenim prisustvom na pretresu i uvidom u spise po krivičnom djelu

U predmetima praćenim prisustvom na glavnom pretresu, u najvećem broju slučajeva optuženje je bilo u vezi sa neovlašćenom proizvodnjom, držanjem i stavljanjem u promet opojnih droga (17 predmeta – 11,33%).

Krivično djelo	Ukupno
Davanje lažnog iskaza	1
Falsifikovanje isprava	1
Iznošenje ličnih i porodičnih prilika	1
Iznuda	1
Krađa	6
Kriminalno udruživanje	1
Laka tjelesna povreda	5
Lažno prijavljivanje	1
Napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti	1
Nasilničko ponašanje	6
Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici	3
Nedavanje izdržavanja	6
Nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi	1
Nedozvoljena trgovina	2
Nedozvoljeno držanje oružja i eksplozivnih materija	12
Neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih droga	17
Neprijavljinje krivičnog djela i učinioca	1
Nesavjestan rad u službi	1
Nezakonit ribolov	1
Pomoć učiniocu poslije izvršenog krivičnog djela	1
Pranje novca	1
Prevara	3
Pripremanje djela protiv ustavnog uređenja bezbjednosti CG	1
Proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda	2
Pustošenje šuma	1
Računarska prevara	1
Ratni zločin protiv civilnog stanovništva	1

Razbojništvo	2
Silovanje	1
Sitna krađa, utaja i prevara	1
Sprječavanje održavanja glasanja	2
Sprječavanje službenog lica u vršenju službene dužnosti	1
Stvaranje kriminalne organizacije	10
Terorizam	1
Teška djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja	1
Teška krađa	3
Teška tjelesna povreda	3
Teško djelo protiv izbornih prava	2
Teško ubistvo	11
Ubistvo	10
Ubistvo na mah	1
Učestvovanje u tući	1
Ugrožavanje javnog saobraćaja	10
Ugrožavanje sigurnosti	1
Uništenje i oštećenje tuđe stvari	1
Zloupotreba položaja u privrednom poslovanju	1
Zloupotreba službenih položaja	8
UKUPNO	150

Tabela 5: Broj predmeta praćenih prisustvom na glavnom pretresu po krivičnom djelu

U predmetima praćenim uvidom u spise, najveći broj optuženja je u vezi sa nedozvoljenim držanjem oružja i eksplozivnih materija (68 predmeta – 10,59%).

Krivično djelo	Broj praćenih predmeta
Vanbračna zajednica sa maloljetnikom	1
Građenje objekta bez prijave i dokumentacije za građenje	14
Davanje lažnog iskaza	1
Zloupotreba položaja u privrednom poslovanju	3
Zloupotreba povjerenja	1
Zloupotreba službenog položaja	15
Izazivanje opšte opasnosti	7
Iznuda	1
Iznuđivanje iskaza	2
Krađa	23
Krađa u pokušaju	1
Krijumčarenje	2
Kriminalno udruživanje	1
Laka tjelesna povreda	14
Lažno prijavljivanje	2
Napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti	11
Narušavanje nepovredivosti stana	1
Nasilničko ponašanje	10

Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici	18
Navođenje na ovjeravanje neistinitog sadržaja	14
Nedavanje izdržavanja	14
Nedozvoljen prelaz državne granice i krijućarenje ljudi	2
Nedozvoljena trgovina	16
Nedozvoljene polne radnje	1
Nedozvoljeno držanje oružja i eksplozivnih materija	68
Neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih droga	46
Neovlašćeno iskorišćavanje autorskog djela ili predmeta srodnog prava	1
Neprijavljinjanje krivičnog djela i učinioca	1
Nesavjestan rad u službi	3
Nezakonit ribolov	6
Obljuba sa djetetom	1
Oduzimanje maloljetnog lica	3
Oduzimanje tuđe stvari	4
Oduzimanje vozila	1
Omogućavanje uživanja opojnih droga	2
Oštećenje povjerioca	1
Posebni slučajevi falsifikovanja isprave	1
Povreda groba	1
Povreda prava iz socijalnog osiguranja	1
Povreda prava kandidata	1
Povreda ravnopravnosti	1
Prevara	6
Prikrivanje	1
Prinuda	1
Proganjanje	1
Pronevjera	2
Protivpravno zauzimanje zemljišta	5
Razbojnička krađa	1
Razbojništvo	2
Razbojništvo u pokušaju	1
Samovlašće	1
Silovanje	2
Skidanje i povreda službenog pečata i znaka	4
Sprječavanje službenog lica u vršenju službene radnje	2
Šumska krađa	9
Teška djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja	23
Teška djela protiv opšte sigurnosti	3
Teška krađa	18
Teška tjelesna povreda	10
Teško ubistvo	2
Teško ubistvo u pokušaju	5
Ubistvo	1

Ubistvo u pokušaju	4
Učestvovanje u stranim oružanim formacijama	1
Učestvovanje u tuči	1
Ugrožavanje javnog saobraćaja	28
Ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči i svađi	3
Ugrožavanje sigurnosti	15
Uništenje i oštećenje tuđe stvari	2
Utaja poreza i doprinosa	1
Falsifikovanje isprave	18
Falsifikovanje službene isprave	2
UKUPNO	492

Tabela 6: Broj predmeta praćenih uvidom u spise po krivičnom djelu

Posmatrano prema godini pravosnažnosti, **u najvećem broju predmeta (66,05%)** koje su posmatrači CeMI-ja i CEDEM-a pratili uvidom u spise predmeta, **presuda je postala pravosnažna 2019. godine.**

Sud	Godina pravosnažnosti presude				
	2016	2017	2018	2019	Ukupno
Osnovni sud u Baru	2	4	23	29	
Osnovni sud u Beranama		1	29	30	
Osnovni sud u Bijelom Polju	2	3	26	31	
Osnovni sud u Danilovgradu			5	5	
Osnovni sud u Žabljaku			20	20	
Osnovni sud u Kolašinu	3	7	5	3	18
Osnovni sud u Kotoru				30	30
Osnovni sud u Nikšiću			17	25	42
Osnovni sud u Plavu	3	3	2	1	9
Osnovni sud u Pljevljima				30	30
Osnovni sud u Podgorici			8	41	49
Osnovni sud u Rožajama		11	9	1	21
Osnovni sud u Ulcinju	5	7	5	13	30
Osnovni sud u Herceg Novom				30	30
Osnovni sud u Cetinju	7	9	4	10	30
Viši sud u Bijelom Polju			15	26	41
Viši sud u Podgorici	6	15	14	12	47
Ukupno	24	56	87	325	492

Tabela 7: Struktura predmeta praćenih uvidom u spise prema godini pravosnažnosti presude po sudovima

3.1 Prvostepeni postupak

Redovan krivični postupak se sastoji iz prvostepenog krivičnog postupka i postupka po pravnom lijeku. Prvostepeni krivični postupak se sastoji iz dva stadijuma: stadijum prethodnog krivičnog postupka i stadijum glavnog krivičnog postupka. Dalje, stadijum prethodnog (pripremnog) krivičnog postupka se sastoji iz dvije faze: istrage i optuženja. Stupanjem optužnice na pravnu snagu završava se stadijum prethodnog postupka i počinje glavni krivični postupak u kojem se rješava predmet suđenja.¹³ Glavni krivični postupak ima tri dijela: pripremanje glavnog pretresa, glavni pretres i izricanje¹⁴ presude.

U okviru prvostepenog postupka, tokom uvida u spise predmeta posmatrači CeMI-ja i CEDEM-a su popunjavali formulare sa standardizovanim pitanjima iz oblasti: kontrola optužnice, zakazivanje glavnog pretresa, broj održanih ročišta, pravo na javno izricanje presude i prosječno trajanje prvostepenog postupka.

Nalazi koje smo dobili su u skladu sa strukturom odgovora, pa je iz tog razloga ovaj dio izvještaja (prvostepeni postupak) podijeljen na pet gore pomenutih oblasti.

3.1.1. Kontrola optužnice

Većinu predmeta sa optužnicama pratili smo u višim sudovima u Bijelom Polju (34) i Podgorici (47), ali je manji broj ovih predmeta praćen i u osam osnovnih sudova: Bar (3), Berane (3), Nikšić (4), Kolašin (2), Kotor (6), Podgorica (5), Rožaje (1), Herceg Novi (3).

Po prijemu optužnice predsjednik vijeća zakazuje ročište radi ispitivanja i ocjene zakonitosti i opravdanosti optužnice. Na ročište se poziva tužilac, okrivljeni i branilac i u pozivu se upozoravaju da će se ročište održati i u njihovom odsustvu ukoliko se na uredan poziv ne odazovu. Ročište će se održati i kad se poziv okrivljenom nije mogao uručiti na njegovu do tada poznatu adresu.

Predsjednik vijeća, nakon što provjeri da li su se svi pozvani odazvali na poziv i da li su im pozivi uredno uručeni, otvara ročište i upoznaje prisutne sa optužnicom koja je суду dostavljena radi kontrole i potvrđivanja. Tužilac iznosi dokaze na kojima se optužnica zasniva, a okrivljeni i branilac mogu da ukazu na propuste u istrazi ili na nezakonite dokaze ili da nema dovoljno dokaza za osnovanu sumnju da je okrivljeni izvršio krivično djelo koje je predmet optužbe, kao i da ukažu na dokaze koji idu u korist okrivljenom.

Kad sud utvrdi da postoje greške ili nedostaci u optužnici ili u samom postupku ili je potrebno bolje razjašnjenje stanja stvari da bi se ispitala opravdanost optužnice vratiće optužnicu da se zapaženi nedostaci otklone ili da se istraga dopuni, odnosno sproveđe. Tužilac je dužan da, u roku od tri dana od dana kad mu je saopštena odluka suda, podnese ispravljenu optužnicu ili da u roku od dva mjeseca dopuni istragu ili je sproveđe. Iz opravdanih razloga, na zahtjev tužioca, ovaj rok se može produžiti. Ako državni tužilac propusti rok, dužan je da o razlozima propuštanja obavijesti neposredno više državno tužilaštvo. Ako oštećeni kao tužilac propusti pomenuti rok, smatraće se da je odustao od gonjenja i postupak će se obustaviti.

Ako je potrebno bolje razjašnjenje stvari da bi se ispitala opravdanost optužnice oštećenog kao tužioca, sud će optužnicu dostaviti sudiji za istragu da u roku od dva mjeseca preduzme određene dokazne radnje.

Rok za zakazivanje ročišta radi kontrole optužnice je 15 dana od dana prijema optužnice

¹³ Radulović, Drago, Krivično procesno pravo, Univerzitet Crne Gore, Pravni fakultet, Podgorica, 2009, str. 282

¹⁴ Grubač, Momčilo, Krivično procesno pravo, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 73; neki umjesto „izricanje“ presude koriste frazu „donošenje i objavljivanje“ presude, pogledati: Radulović, Drago, Krivično procesno pravo, Univerzitet Crne Gore, Pravni fakultet, Podgorica, 2009, str. 282

(član 293 stav 3 ZKP-a). Rok za kontrolu optužnice u predmetima praćenim uvidom u spise je bio poštovan u 86 (79,63%) praćenih predmeta, a nije bio poštovan u 22 (20,37%) praćena predmeta. Ipak, postoje neki predmeti i u višim i u osnovnim sudovima u kojima je zabilježeno značajno prekoračenje ovog roka. Takođe, treba naglasiti da je rok za kontrolu optužnice u većoj mjeri poštovan u višim, nego u osnovnim sudovima.

Najveće prekoračenje zakonom predviđenog roka za zakazivanje ročišta za kontrolu optužnice u predmetima posmatranim uvidom u spise pred Višim sudom u Bijelom Polju je kada je ročište bilo zakazano **49 dana nakon prijema optužnice** i dogodilo se u dva predmeta (K br. 54/18 i K br. 55/18). Ukupno posmatrano, u **85,29%** slučajeva je **poštovan zakonom predviđeni rok**, dok u **14,71%** slučajeva ovaj **rok nije poštovan**.

Najveće prekoračenje zakonom predviđenog roka za zakazivanje ročišta za kontrolu optužnice u predmetima posmatranim uvidom u spise pred Višim sudom u Podgorici je kada je ročište bilo zakazano **63 dana nakon prijema optužnice** (K br. 1/16). Ukupno posmatrano, u **82,98%** slučajeva je **poštovan zakonom predviđeni rok**, dok u **17,02%** slučajeva ovaj **rok nije poštovan**.

Najveće prekoračenje zakonom predviđenog roka za zakazivanje ročišta za kontrolu optužnice u predmetima posmatranim uvidom u spise pred osnovnim sudovima je kada je ročište bilo zakazano **273 dana nakon prijema optužnice** (u Osnovnom sudu u Herceg Novom, K br. 36/18). Ukupno posmatrano, u **66,67%** slučajeva pred osnovnim sudovima je **poštovan zakonom predviđeni rok**, dok u **33,33%** slučajeva ovaj **rok nije poštovan**.

Sud	Broj optužnica	Rok u kojem je zakazana kontrola optužnice u danima (prosjek)
Viši sud u Bijelom Polju	34	15
Viši sud u Podgorici	47	16 ¹⁵
Osnovni sudovi (8)	27	24
Osnovni sud u Baru	3	4
Osnovni sud u Beranama	3	22
Osnovni sud u Nikšiću	4	14
Osnovni sud u Kolašinu	2	23
Osnovni sud u Kotoru	6	4
Osnovni sud u Podgorici	5	9
Osnovni sud u Rožajama	1	13
Osnovni sud u Herceg Novom	3	98
Ukupno	108	19

Tabela 8: Prikaz predmeta praćenih uvidom u spise prema broju optužnica i roku u kojem je zakazana kontrola optužnice po sudovima

Kada je u pitanju prisustvo tužioca, okrivljenog i branioca **na ročištu za kontrolu optužnice** u predmetima posmatranim uvidom u spise predmeta, primjetno je da su u višim sudovima u Bijelom Polju i Podgorici okrivljeni i branilac u većem broju slučajeva od tužioca bili prisutni na pomenutim ročištima. U osnovnim sudovima tužioci su u većoj mjeri nego branioci i okrivljeni prisustvovali na pomenutom ročištu.

U Višem sudu u Bijelom Polju od ukupno 34 predmeta sa optužnicama, tužilac je bio prisutan na ovim ročištima u **23,53%**, okrivljeni **67,65%** i njegov branilac **58,82%** predmeta.

U Višem sudu u Podgorici od ukupno 47 predmeta sa optužnicama, tužilac je bio prisutan na

15 Crvenim slovima u tabelama smo obilježavali prekoračenje roka

pomenutim ročištima u **46,81%**, okriviljeni **46,81%** i njegov branilac **51,06%** predmeta.

U osnovnim sudovima od ukupno 27 predmeta sa optužnicama, tužilac je bio prisutan na pomenutim ročištima u **72,22%**, okriviljeni **53,33%** i njegov branilac **37,50%** predmeta.

Optužnica **ni u jednom od predmeta** u višim i osnovnim sudovima nije vraćena tužiocu na izmjenu i dopunu.

Rok za potvrđivanje optužnice je osam dana, a u složenim predmetima 15 dana od dana održavanja ročišta radi kontrole optužnice (član 296 stav 1 ZKP-a). Analiza praćenih predmeta je pokazala da je ovaj rok poštovan u višim sudovima u Bijelom Polju i Podgorici ali **nije poštovan u osnovnim sudovima** u kojima je vršen monitoring predmeta sa optužnicama (Bar, Nikšić, Kolašin, Kotor, Podgorica, Rožaje, Herceg Novi), osim u Osnovnom sudu u Beranama.

U svim predmetima pred Višim sudom u Bijelom Polju, koji su praćeni uvidom u spise, rješenje o potvrđivanju optužnice donijeto je istog dana kad je održano ročiste.

Najveće prekoračenje zakonom predviđenog roka za potvrđivanje optužnice u predmetima posmatranim uvidom u spise pred Višim sudom u Podgorici je kada je **optužnica potvrđena 29 dana nakon ročišta za kontrolu optužnice** (K br. 29/17). Ukupno posmatrano, u **95,74%** slučajeva je **poštovan zakonom predviđeni rok**, dok u **4,26%** slučaja ovaj **rok nije poštovan**.

Najveće prekoračenje zakonom predviđenog roka za potvrđivanje optužnice u predmetima posmatranim uvidom u spise pred osam osnovnih sudova (Bar, Berane, Nikšić, Kolašin, Kotor, Podgorica, Rožaje, Herceg Novi) je kada je **optužnica potvrđena 98 dana nakon ročišta za kontrolu optužnice** (Osnovni sud u Herceg Novom, K br. 48/18). Ukupno posmatrano, u **33,33%** slučajeva je **poštovan zakonom predviđeni rok**, dok u **66,67%** slučaja ovaj **rok nije poštovan**.

Sud	Broj optužnica	Rok u kojem je doneseno rješenja o potvrđivanju optužnice u danima (prosjek)
Viši sud u Bijelom Polju	34	Istog dana
Viši sud u Podgorici	47	4
Osnovni sudovi (8)	27	42
Osnovni sud u Baru	3	21
Osnovni sud u Beranama	3	15
Osnovni sud u Nikšiću	4	21
Osnovni sud u Kolašinu	2	60
Osnovni sud u Kotoru	6	39
Osnovni sud u Podgorici	5	36
Osnovni sud u Rožajama	1	18
Osnovni sud u Herceg Novom	3	63
Ukupno	108	11

Tabela 9: Prikaz predmeta praćenih uvidom u spise prema broju optužnica i roku u kojem je doneseno rješenja o potvrđivanju optužnice po sudovima

Kako metodološki nije bilo moguće utvrditi stepen složenosti svakog posmatranog predmeta, prednje navedeni podaci se odnose na prekoračenje roka od 15 dana, kao najdužeg kada su u pitanju složeni predmeti. I pored činjenice da se kod osnovnih sudova analiziralo poštovanje najdužeg zakonskog roka od 15 dana, utvrđeno je da došlo do prekoračenja roka u **66,67%** slučajeva, što predstavlja značajan procenat.

3.1.2. Glavni pretres

Glavni pretres je druga faza glavnog krivičnog postupka. Predsjednik vijeća rukovodi glavnim pretresom, saslušava optuženog, svjedoke i vještace i daje riječ članovima vijeća, strankama, oštećenom, zakonskim zastupnicima, punomoćnicima, braniocu i vještacima.

Stranke imaju pravo prigovora u toku izvođenja dokaza. Predsjednik vijeća odlučuje o prijedlozima i prigovorima stranaka, ako o njima ne odlučuje vijeće. O prijedlogu o kojem ne postoji saglasnost stranaka i o saglasnim prijedlozima stranaka koje predsjednik ne usvoji odlučuje vijeće. Vijeće, takođe, odlučuje o prigovoru protiv mjera predsjednika vijeća koje se odnose na rukovođenje glavnim pretresom.

Dužnost je predsjednika vijeća da se stara za svestrano pretresanje predmeta, utvrđivanje istine i otklanjanje svega što odgovlači postupak, a ne služi razjašnjenju stvari.

Glavni pretres teče redom koji je određen u ZKP-u, ali vijeće može odrediti da se odstupi od redovnog toka raspravljanja zbog posebnih okolnosti, a naročito zbog broja optuženih, broja krivičnih djela i obima dokaznog materijala.

Sud je dužan da svoj ugled, ugled stranaka i drugih učesnika postupka zaštiti od uvrede, prijetnje i svakog drugog napada. Dužnost je predsjednika vijeća da se stara o održavanju reda u sudnici. On može odrediti pretresanje lica koja prisustvuju glavnom pretresu, a odmah poslije otvaranja zasjedanja upozoriti prisutna lica da se pristojno ponašaju i ne ometaju rad suda. Vijeće može naređiti da se udalje sa zasjedanja sva lica kao slušaoci prisustvuju glavnom pretresu, ako se mjerama za održavanje reda predviđenim u ovom zakoniku ne bi moglo obezbijediti neometano održavanje glavnog pretresa.

Audio i audiovizuelna sredstva ne mogu se unositi u sudnicu, osim kad za pojedini glavni pretres to odobri predsjednik Vrhovnog suda. Ako je snimanje na glavnem pretresu odobreno, vijeće može iz opravdanih razloga odlučiti da se pojedini dijelovi glavnog pretresa ne snimaju.

Posmatrači CeMI-ja i CEDEM-a su u okviru glavnog pretresa analizirali: zakazivanje glavnog pretresa, pripremno ročište, broj održanih ročišta, broj odloženih ročišta, razloge odlaganja, razloge prekida, objavljivanje presude, dostavljanje presude, prosječno trajanje drugostepenog postupka i prosječno trajanje postupka.¹⁶

Prema članu 304 stav 2 ZKP-a, **predsjednik vijeća će odrediti glavni pretres najkasnije u roku od dva mjeseca nakon potvrđivanja optužnice**. Ako u ovom roku ne odredi glavni pretres, predsjednik vijeća će obavijestiti predsjednika suda o razlozima zbog kojih glavni pretres nije određen. Predsjednik suda će, po potrebi, preuzeti mjere da se glavni pretres odredi.

Zakonom propisani **rok je poštovan, osim u Osnovnom sudu u Herceg Novom**. Ipak, treba istaknuti da je bilo nekih primjera značajnog prekoračenja. Primjera radi, u Višem sudu u Podgorici, u predmetu K br. 46/18, glavni pretres je zakazan 140 dana nakon potvrđivanja optužnice.

Sud	Rok u kojem je zakazan glavni pretres u danima (prosjek)
Viši sud u Bijelom Polju	34
Viši sud u Podgorici	54
Osnovni sudovi (8)	40

¹⁶ Kao što je ranije navedeno, ograničavajući faktor u potpunom sprovodenju analize u Osnovnom sudu u Podgorici je činjenica da od 49 predmeta koji su nam dati na uvid su 48 bili predmeti u kojima je sklopljen sporazum o priznanju krivice što utiče na kvalitet analize rokova u ovom sudu.

Osnovni sud u Baru	55
Osnovni sud u Beranama	25
Osnovni sud u Nikšiću	22
Osnovni sud u Kolašinu	55
Osnovni sud u Kotoru	48
Osnovni sud u Podgorici	34
Osnovni sud u Rožajama	14
Osnovni sud u Herceg Novom	65
Ukupno	43

Tabela 10: Prikaz predmeta sa optužnicom praćenih uvidom u spise prema roku u kojem je zakazan glavni pretresa po sudovima

Za optužne predloge rok zakazivanja glavnog pretresa je kraći. Naime, prema članu 451, stav 4 ZKP-a, ako se glavni pretres ne zakaže **u roku od 30 dana od dana prijema optužnog predloga** ili privatne tužbe, sudija je dužan da o razlozima izvijesti predsjednika suda koji će preduzeti mјere da se glavni pretres što prije održi.

Devet osnovnih sudova nijesu poštovali zakonom propisani rok u praćenim predmetima, šest osnovnih sudova jesu.

Sud	Rok u kojem je zakazan glavni pretres u danima (prosjek)
Osnovni sud u Baru	46
Osnovni sud u Beranama	36
Osnovni sud u Bijelom Polju	33
Osnovni sud u Cetinju	29
Osnovni sud u Dani-lovgradu	64
Osnovni sud u Herceg Novom	58
Osnovni sud u Kolašinu	105
Osnovni sud u Kotoru	43
Osnovni sud u Nikšiću	23
Osnovni sud u Plavu	26
Osnovni sud u Pljevljima	25
Osnovni sud u Podgorici	39
Osnovni sud u Rožajama	3
Osnovni sud u Žabljaku	21
Osnovni sud u Ulcinju	31
Ukupno	39

Tabela 11: Prikaz predmeta sa optužnim predlogom praćenih uvidom u spise prema roku u kojem je zakazan glavni pretres po sudovima

Pripremno ročište uređuje se članom 305 ZKP-a. Ako smatra da je potrebno radi utvrđivanja budućeg toka glavnog pretresa i planiranja koji će se dokazi, na koji način i u kojem vremenu izvesti na glavnom pretresu, predsjednik vijeća će u roku od dva mjeseca pozvati na

pripremno ročište stranke, branioca, oštećenog, punomoćnika oštećenog, a po potrebi vještaka i druga lica. Predsjednik vijeća ima obavezu da prisutne upozna sa planiranim tokom glavnog pretresa i od njih zatraži da se izjasne o tome, kao i da iznesu svoje dokazne prijedloge, a naročito da se izjasne o tome da li su u mogućnosti da se u određenim danima i u određenom vremenu, planiranom od strane predsjednika vijeća, odazovu pozivu suda i prisustvju glavnem pretresu. Stranke se na ročištu posebno upozoravaju da sve dokazne prijedloge, po pravilu, moraju iznijeti na pripremnom ročištu, a da će biti dužne da, ako na glavnem pretresu iznesu nove dokazne prijedloge, detaljno obrazlože zašto ih nijesu iznijeli na pripremnom ročištu, kao i da će sud odbiti te prijedloge ako stranke ne učine izvjesnim da u vrijeme održavanja pripremnog ročišta nijesu znale ili nijesu mogle znati za određene dokaze ili činjenice koje je potrebno dokazivati.

Od ukupno 109 praćenih predmeta sa optužnicom, u **tri predmeta** (Osnovni sud u Nikšiću - 2/19, Osnovni sud u Herceg Novom - 103/18, Viši sud u Bijelom Polju – 55/18) **je održano pripremno ročište** pa se postavlja pitanje svrshodnosti njegovog uvođenja u krivično zakonodavstvo Crne Gore. Na pripremnom ročištu u sva tri predmeta su bili prisutni tužilac i branilac, a okrivljeni je prisustvovao na pripremnom ročištu u dva od tri predmeta (Osnovni sud u Herceg Novom - 103/18, Viši sud u Bijelom Polju – 55/18). U svim predmetima predsjednik vijeća je prisutne upoznao sa planiranim tokom glavnog pretresa i od njih zatražio da se izjasne o tome, da iznesu svoje dokazne prijedloge, a naročito da se izjasne o tome da li su u mogućnosti da se u određenim danima i u određenom vremenu, planiranom od strane predsjednika vijeća, odazovu pozivu suda i prisustvju glavnem pretresu.

3.1.3. Ročišta na glavnem pretresu

Ukupan broj ročišta u okviru 492 predmeta praćenih u višim i osnovnim sudovima bio je **1347**. Ukupan broj održanih ročišta je **804 (59,69%)**, a odloženih ročišta je bilo **795 (59,02%)**.¹⁷

Analiza predmeta pokazala je da je **broj odloženih ročišta u šest osnovnih sudova veći nego što je broj održanih** (Bar, Berane, Bijelo Polje, Kolašin, Kotor, Nikšić).

Sud	Broj održanih ročišta	Procenat održanih ročišta	Broj odloženih ročišta	Procenat odloženih ročišta
Osnovni sud u Baru	72	48,32%	110	73,82%
Osnovni sud u Beranama	46	52,27%	57	64,77%
Osnovni sud u Bijelom Polju	63	77,77%	50	61,73%
Osnovni sud u Danilovgradu	7	77,77%	4	44,44%
Osnovni sud u Žabljaku	23	76,67%	9	30%
Osnovni sud u Kolašinu	29	49,15%	42	71,19%
Osnovni sud u Kotoru	89	47,59%	166	88,77%
Osnovni sud u Nikšiću	59	55,14%	68	63,55%
Osnovni sud u Plavu	17	89,47%	6	31,58%
Osnovni sud u Pljevljima	37	68,52%	24	44,44%
Osnovni sud u Podgorici	80	67,23%	41	34,45%
Osnovni sud u Rožajama	29	100%	2	6,90%

¹⁷ Zbir procenata održanih i odloženih ročišta iznosi preko 100% zato što postoji i kategorija održano-odloženo koja podrazumijeva da su na ročištu izvedene određene radnje ali da je isto odloženo zato što nijesu ostvareni uslovi da se sve planirane radnje sprovedu

Osnovni sud u Ulcinju	37	84,09%	13	29,55%
Osnovni sud u Herceg Novom	46	42,20%	71	65,14%
Osnovni sud u Cetinju	37	64,91%	24	42,11%
Viši sud u Bijelom Polju	63	58,88%	62	57,94%
Viši sud u Podgorici	70	70,71%	40	40,40%
UKUPNO	804	59,69%	795	59,02%

Tabela 12: Prikaz predmeta praćenih uvidom u spise prema broju i procentu odloženih i održanih ročišta po sudovima

Na osnovu podataka iz tabele može se primijetiti da je **broj odloženih ročišta veći u osnovnim nego u višim sudovima**. Preciznosti radi, u osnovnim sudovima je održano 58,76%, odloženo 60,68% od ukupnog broja ročišta u ovim sudovima, a u višim sudovima je održano 64,56%, a odloženo 49,51% od ukupnog broja ročišta u ovim sudovima.

Prosječno trajanje odlaganja u danima je najveće u Herceg Novom (45), a najmanje u Rožajama (11 dana). Razlika u trajanju odlaganja u danima među sudovima je velika. Osim toga, primjetno je i da, uzimajući u obzir razloge odlaganja, koji će biti navedeni u nastavku izvještaja, trajanje odlaganja nije optimalno i nije u skladu sa sa rokom koji se navodi u članu 311.

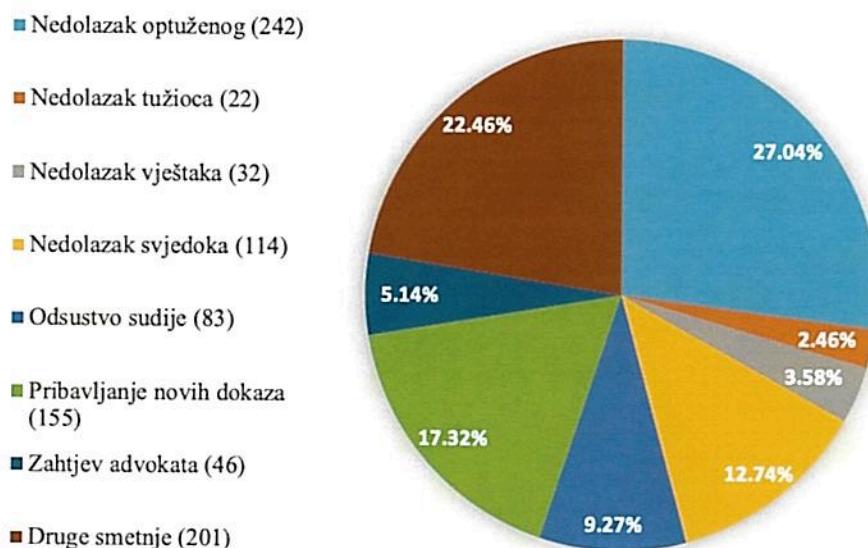
Sud	Broj praćenih predmeta	Broj odloženih ročišta u praćenim predmetima	Prosječno trajanje odlaganja u danima
Osnovni sud u Baru	29	110	31
Osnovni sud u Beranama	30	57	26
Osnovni sud u Bijelom Polju	31	50	30
Osnovni sud u Danilovgradu	5	4	30
Osnovni sud u Žabljaku	20	9	12
Osnovni sud u Kolašinu	18	42	37
Osnovni sud u Kotoru	30	166	34
Osnovni sud u Nikšiću	42	68	17
Osnovni sud u Plavu	9	6	12
Osnovni sud u Pljevljima	30	24	25
Osnovni sud u Podgorici	49	41	24
Osnovni sud u Rožajama	21	2	11
Osnovni sud u Ulcinju	30	13	14
Osnovni sud u Herceg Novom	30	71	45
Osnovni sud u Cetinju	30	24	17
Viši sud u Bijelom Polju	41	62	23
Viši sud u Podgorici	47	40	31
Ukupno	492	795	25

Tabela 13: Prikaz predmeta praćenih uvidom u spise prema prosječnom trajanju odlaganja u danima po sudovima

Razlozi za odlaganje u skladu sa ZKP-om (čl. 311, čl. 324 stav 1, čl. 325 stav 1 i čl. 328 stav 1) su: nedolazak optuženog, nedolazak branioca, iz važnih razloga prijedlog stranaka i branioca ili po službenoj dužnosti, pribavljanje novih dokaza i ako se u toku glavnog pretresa utvrdi da je kod optuženog poslije učinjenog krivičnog djela nastupila privremena duševna poremećenost ili ako postoji druge smetnje da se glavni pretres uspješno sprovede.

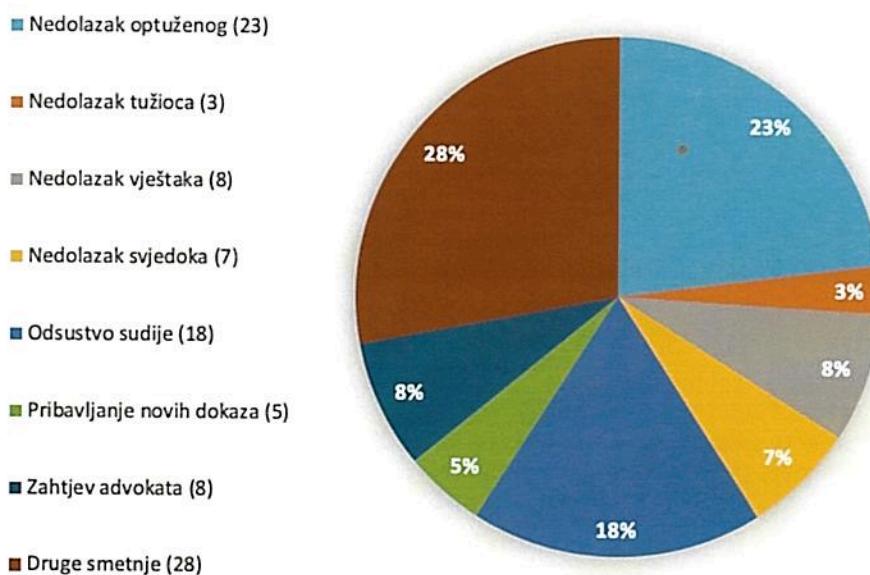
Najčešći razlog za odlaganje ročišta u okviru predmeta posmatranih prisustvom na glavnom pretresu i uvidom u spise je **nedolazak optuženog – 242 predmeta (27,04%)**. Ovaj podatak se podudara sa podatkom do kojeg smo došli i u toku prvog izvještajnog perioda kada je korišćenjem drugog metoda praćenja (prisustvo na pretresu) utvrđeno da je odsustvo optuženog najčešći razlog odlaganja.

Osim navedenog, najzastupljeniji razlozi utvrđeni u okviru ove analize su druge smetnje, pribavljanje novih dokaza i nedolazak svjedoka. Najzastupljeniji razlozi u okviru drugih smetnji su: pregovori za sporazum, istaknuta želja okrivljenog da angažuje (novog) branioca, administrativna greška i kašnjenja prilikom dostavljanja, zauzetost službenika Centra za bezbjednost i odsustvo oštećenog. Ako uzmemo u obzir prirodu ovih razloga, možemo izvesti zaključak da se kroz češću upotrebu pripremnog ročišta mogao smanjiti broj odloženih ročišta i bolje planirati tok glavnog pretresa.

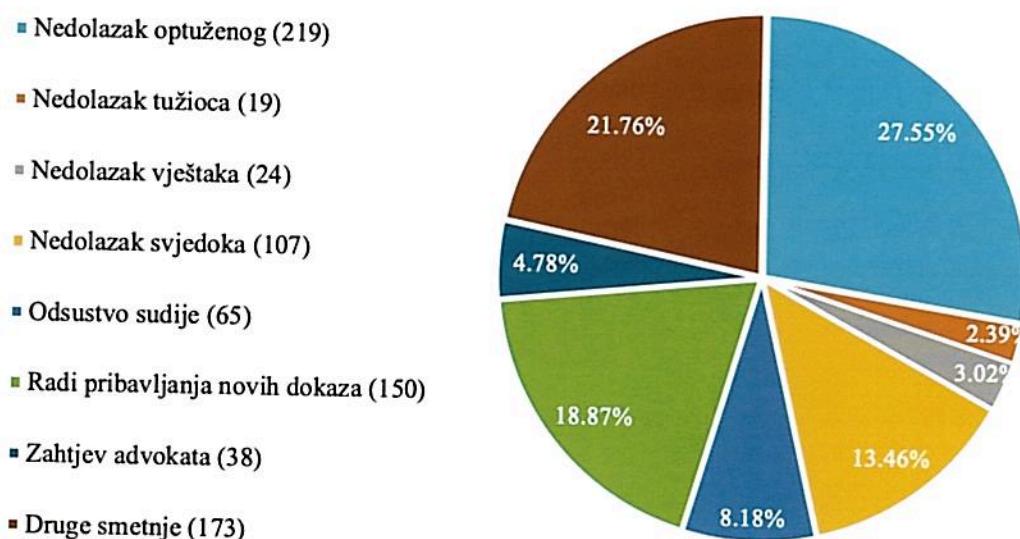
Grafički prikaz 1: Razlozi odlaganja u predmetima praćenim prisustvom na pretresu i uvidom u spise

U predmetima praćenim prisustvom na glavnom pretresu, najčešći razlog za odlaganje su druge smetnje (28 predmeta, 28%). Osim navedenog, najzastupljeniji razlozi za odlaganje u pomenutim predmetima su: nedolazak optuženog, odsustvo sudije, zahtjev advokata i nedolazak vještaka.

Grafički prikaz 2: Razlozi odlaganja u predmetima praćenim prisustvom na glavnom pretresu

U predmetima praćenim uvidom u spise najčešći razlog za odlaganje je **odsustvo optuženog (219 predmeta – 27,55%)**. Osim navedenog, najzastupljeniji razlozi su nedolazak tužioca, pribavljanje novih dokaza i nedolazak svjedoka.

Grafički prikaz 3: Razlozi za odlaganje u predmetima praćenim uvidom u spise odlaganja

Razlozi za prekid prema ZKP-u (čl. 330 stav 1) su: odmor ili istek radnog vremena, pribavljanje određenih dokaza u kratkom vremenu ili pripremanja optužbe ili odbrane.

Od 492 posmatranih predmeta, **u 7 predmeta je došlo do prekida** u toku glavnog pretresa, i to u osnovnim sudovima u Beranama, Cetinju, Kotoru i Nikšiću. Najčešći razlog za prekid ročišta je bio **pripremanje odbrane (4 predmeta)**. Osim pomenutog, razlozi su bili **pribavljanje dokaza (2 predmeta)** i **nije utvrđen identitet lica koji se predstavlja kao okrivljeni (1 predmet)**.

Sud	Broj praćenih predmeta	Broj predmeta u kojima je bilo prekida ročišta	Broj prekida ročišta	Procenat prekida ročišta	Trajanje prekida u danima
Osnovni sud u Beranama	30	1	1	1.14%	3
Osnovni sud u Kotoru	30	2	4	2.14%	3
Osnovni sud u Nikšiću	42	3	3	2.80%	5
Osnovni sud u Cetinju	30	1	1	1.75%	2

Tabela 14: Prikaz predmeta praćenih uvidom u spise prema broju, procentualnom udjelu i trajanju prekida po sudovima

U toku monitoringa, posmatrači su primijetili da u situacijama kada je moguće da se odredi i prekid i odlaganje, sude određuju odlaganje. Primjera radi, u tri slučaja (dva u Baru – 274/16 i 129/16, jedan u Nikšiću – 107/19) došlo je do odlaganja u roku manjem od 8 dana zbog pribavljanja novih dokaza.

Mjere procesne discipline su uređene članovima 324, 325 i 327 ZKP-a. U okviru monitoringa suđenja uvidom u spise, posmatrači su uočili primjenu prinudnog dovođenja, ali ne i novčanih kazni, za razliku od prvog izvještajnog perioda kada je prisustvom na pretresu u jednom postupku registrovano novčano kažnjavanje vještaka.

Ukupno je izrečeno 45 mjera procesne discipline „prinudno dovođenje“, od čega je najviše izrečeno u Osnovnom sudu u Kotoru i Višem sudu u Bijelom Polju (9). Uzimajući u obzir gore navedeni grafički prikaz po kojem su nedolazak okrivljenog, svjedoka i vještaka kumulativno razlozi za odlaganje u 44,03% slučajeva, može se izvesti zaključak da bi sudovi trebalo više da koriste mjere procesne discipline.

Sud	Broj praćenih predmeta	Broj izrečenih mjera procesne discipline „prinudno dovođenje“
Osnovni sud u Baru	29	4
Osnovni sud u Beranama	30	5
Osnovni sud u Bijelom Polju	31	2
Osnovni sud u Danilovgradu	5	0
Osnovni sud u Žabljaku	20	1
Osnovni sud u Kolašinu	18	3
Osnovni sud u Kotoru	30	9
Osnovni sud u Nikšiću	42	3
Osnovni sud u Plavu	9	0
Osnovni sud u Pljevljima	30	1
Osnovni sud u Podgorici	49	1
Osnovni sud u Rožajama	21	1
Osnovni sud u Ulcinju	30	0
Osnovni sud u Herceg Novom	30	2
Osnovni sud u Cetinju	30	1
Viši sud u Bijelom Polju	41	9
Viši sud u Podgorici	47	3
Ukupno	492	45

Tabela 15: Prikaz predmeta praćenih uvidom u spise prema broju izrečenih mjera procesne discipline „prinudno dovođenje“ po sudovima

3.1.4. Pravo na javno izricanje presude

Izricanje presude uređuje se članom 375 stav 2 ZKP-a: **„Ako sud nije u mogućnosti da istog dana po završetku glavnog pretresa izrekne presudu, odložiće objavljivanje presude najduže za tri dana i odrediće vrijeme i mjesto objavljivanja presude.** Ako presuda ne bude objavljena u roku od tri dana od završetka glavnog pretresa, predsjednik vijeća je dužan da odmah po isteku roka o tome obavijesti predsjednika suda i saopšti mu razloge“.

U okviru analiziranih predmeta u osnovnim sudovima u Baru, Beranama, Bijelom Polju, Danilovgradu, Žabljaku, Plavu, Pljevljima, Podgorici, Rožajama, Ulcinju i Herceg Novom sve presude su izrečene u zakonom propisanom roku. S druge strane, u osnovnim sudovima u Cetinju, Kolašinu, Kotoru i Nikšiću, kao i u višim sudovima u Bijelom Polju i Podgorici bilo

je predmeta u kojima presuda nije izrečena u zakonom propisanom roku. **Od ukupno 492 praćena predmeta u 23 nije poštovan rok za objavljivanje presude.**

Sud	Broj praćenih predmeta	Broj predmeta u kojima presuda nije izrečena u zakonom propisanom roku
Osnovni sud u Cetinju	30	2
Osnovni sud u Kolašinu	18	1
Osnovni sud u Kotoru	30	1
Osnovni sud u Nikšiću	42	2
Viši sud u Bijelom Polju	41	4
Viši sud u Podgorici	47	13

Tabela 16: Pregled predmeta praćenih uvidom u spise prema ukupnom broju i broju predmeta u kojima presuda nije izrečena u zakonom propisanom roku po sudovima

Dostavljanje presude je uređeno članom 378 ZKP-a: "Presuda koja je objavljena mora se pisano izraditi i otpremiti u roku od mjesec dana po objavljinju, a u složenim stvarima, izuzetno u roku od dva mjeseca. Ako presuda nije izrađena u tim rokovima, predsjednik vijeća je dužan da pisano obavijesti predsjednika suda zbog čega to nije učinjeno. Predsjednik suda će preduzeti mjere da se presuda što prije izradi".

Do prekoračenja roka za dostavljanje presude došlo je u još manjem broju predmeta nego što je to bio slučaj kod izricanja presude. **Rok za dostavljanje presuda je prekoračen u 10 od ukupno 492 analiziranih predmeta.** Osnovni sud u Nikšiću, Osnovni sud u Herceg Novom, Osnovni sud u Cetinju i Viši sud u Podgorici su imali po jedan predmet sa prekoračenjem ovog roka, a Viši sud u Bijelom Polju i Osnovni sud u Bijelom Polju po tri ovakva predmeta.

Kako metodološki nije bilo moguće utvrđivati stepen složenosti svakog posmatranog predmeta, prednje navedeni podaci se odnose na prekoračenje roka od dva mjeseca, kao najdužeg kada su u pitanju složeni predmeti.

3.2 Drugostepeni postupci

Presuda se može pobijati zbog:

- 1) bitne povrede odredaba krivičnog postupka;
- 2) povrede Krivičnog zakonika;
- 3) pogrešno ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja;
- 4) odluke o krivičnim sankcijama, oduzimanju imovinske koristi, troškovima krivičnog postupka, imovinskopravnim zahtjevima. (član 385 ZKP-a).

U drugostepenom postupku se može odlučivati na sjednici vijeća ili na pretresu. Pretres će se održati „samo ako je potrebno da se, zbog pogrešno ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja, izvedu novi dokazi ili ponove ranije izvedeni dokazi i ako postoje opravdani razlozi da se predmet ne vrati prvostepenom суду na ponovni glavni pretres“ (čl. 395 ZKP-a st. 1. ZKP-a).

Ukupan broj predmeta praćenih analizom u kojima je održan drugostepeni postupak je 113. Najviše ih je bilo u višim sudovima (u Bijelom Polju 28 i Podgorici 14), a od osnovnih najviše drugostepenih postupaka je bilo u Beranama (10).

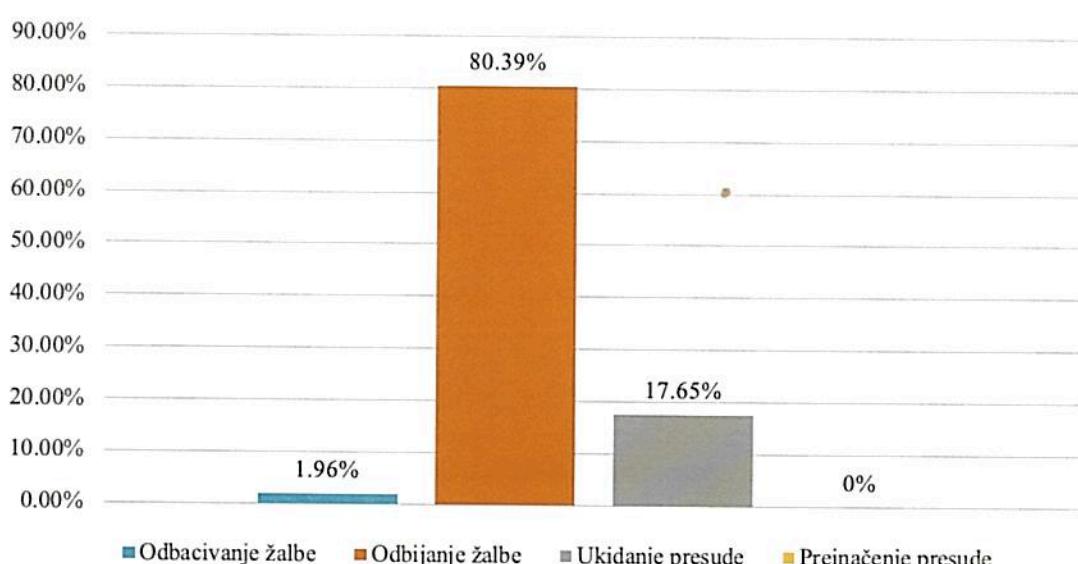
Sud	Broj praćenih predmeta	Broj drugostepenih postupaka
Osnovni sud u Baru	29	7
Osnovni sud u Beranama	30	10
Osnovni sud u Bijelom Polju	31	7
Osnovni sud u Danilovgradu	5	1
Osnovni sud u Žabljaku	20	4
Osnovni sud u Kolašinu	18	5
Osnovni sud u Kotoru	30	9
Osnovni sud u Nikšiću	42	8
Osnovni sud u Plavu	9	3
Osnovni sud u Pljevljima	30	4
Osnovni sud u Podgorici	49	0
Osnovni sud u Rožajama	21	6
Osnovni sud u Ulcinju	30	1
Osnovni sud u Herceg Novom	30	3
Osnovni sud u Cetinju	30	3
Viši sud u Bijelom Polju	41	28
Viši sud u Podgorici	47	14

Tabela 17: Prikaz predmeta praćenih uvidom u spise prema broju drugostepenih postupaka po sudovima

U svim praćenim predmetima u kojima je održan drugostepeni postupak odlučivano je na sјednici vijeća.

Drugostepeni postupak je na osnovu žalbi na odluke osnovnih sudova u prosjeku trajao 60 dana, a na osnovu žalbi na odluke viših sudova 69 dana.

Najviše zastupljena odluka u drugostepenim postupcima bila je **odbijanje žalbe** (80,39%).

Grafički prikaz 4: Prikaz vrsta donesenih odluka u drugostepenim postupcima u procentima u predmetima praćenim uvidom u spise

U okviru analiziranih predmeta nije bilo slučajeva podnošenja vanrednih pravnih ljekaza.

3.3 Prosječno trajanje postupka

Na nivou međunarodnih standarda **nije precizno određena dužina trajanja razumnog roka**, u smislu određenog vremenskog okvira u kojima bi postupak trebalo da se okonča, nego postoji **pristup po kojem se utvrđuje postojanje kriterijuma za ocjenu razumnog roka u svakom konkretnom slučaju**. U tom pogledu, Evropski sud generalno koristi sljedeću formulaciju: „razumnost dužine postupka mora se ocjenjivati na osnovu okolnosti predmeta i uzimajući u obzir kriterijume koje ustanovljava sudska praksa Suda, a naročito složenost slučaja, ponašanje podnosioca i ponašanje nadležnih vlasti”.

Na osnovu analiziranih slučajeva može se zaključiti da su **postupci u prosjeku najduže trajali u predmetima praćenim u osnovnom sudu u Kotoru (324 dana)** i **Osnovnom sudu u Baru (229 dana)**. S druge strane, **postupci su, na osnovu analiziranih predmeta najkraće trajali u Žabljaku (55 dana) i Ulcinju (53 dana)**. U **osnovnim sudovima** postupci su u prosjeku trajali **119 dana**, a u višim sudovima **184 dana**.

Sud	Broj praćenih predmeta	Broj drugaostepenih postupaka	Prosječna dužina trajanja postupka u danima
Osnovni sud u Baru	29	7	229
Osnovni sud u Beranama	30	10	142
Osnovni sud u Bijelom Polju	31	7	114
Osnovni sud u Danilovgradu	5	1	47
Osnovni sud u Žabljaku	20	4	55
Osnovni sud u Kolašinu	18	5	187
Osnovni sud u Kotoru	30	9	324
Osnovni sud u Nikšiću	42	8	126
Osnovni sud u Plavu	9	3	88
Osnovni sud u Pljevljima	30	4	95
Osnovni sud u Podgorici	49	0	93
Osnovni sud u Rožajama	21	6	58
Osnovni sud u Ulcinju	30	1	53
Osnovni sud u Herceg Novom	30	3	134
Osnovni sud u Cetinju	30	3	71
Viši sud u Bijelom Polju	41	28	227
Viši sud u Podgorici	47	14	152

Tabela 18: Prikaz predmeta praćenih uvidom u spise prema prosječnoj dužini trajanja postupka (od optužnog akta do pravosnažnosti) po sudovima

U okviru analiziranih predmeta nije bilo takvih u kojima je okrivljeni koristio pravno sredstvo predviđeno Zakonom o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku (**kontrolni zahtjev**).

3.4 PRITVOR

U skladu sa članom 9(1) Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima „Svako ima pravo na slobodu i bezbjednost ličnosti. Niko ne smije biti proizvoljno uhapšen ili pritvoren. Niko ne može biti lišen slobode osim iz razloga i shodno postupku koji je predviđen zakonom“.

Pravilo 6 Standardnih minimalnih pravila UN-a o mjerama alternativnim pritvaranju (tzv. Tokijska pravila) predviđa da se „pritvor do suđenja koristi kao krajnja mjera u krivičnom postupku, vodeći računa o istrazi narodnog krivičnog prestupa i zaštiti društva i žrtve“.

Članom 5 Evropske konvencije, garantuje se svakome pravo na slobodu i bezbjednost ličnosti, uz navođenje šest razloga zbog kojih se lice može lišiti slobode. Naime, Evropskom konvencijom nijesu propisani razlozi zbog kojih se određuje pritvor, već su navedeni izuzeci od prava na slobodu, koji su taksativno pobrojani u članu 5 Evropske konvencije.

Prilikom donošenja rješenja o određivanju pritvora, jedan od uslova koji mora postojati prilikom njegovog određivanja jeste **osnovana sumnja** da je lice izvršilo krivično djelo, što svakako podrazumijeva da mora postojati obrazloženje i da se moraju navesti opravdani razlozi za postojanje sumnje. Takođe, Evropski sud smatra da osnovana sumnja jeste samo jedan od uslova koji su potrebni za određivanje pritvora, te da pored toga moraju postojati „opravdani i valjani“ razlozi od javnog interesa koji opravdavaju dalje lišavanje slobode lica čija se nevinost pretpostavlja. Evropski sud je utvrdio četiri takva osnova i to:

- » Opasnost od bjekstva;¹⁸
- » Ometanje toka postupka;¹⁹
- » Opasnost da se ponovi izvršenje krivičnog djela;²⁰
- » Čuvanje javnog reda;²¹

U okviru monitoringa suđenja, posmatrači su u vezi sa pritvorenim analizirali: procentualnu zastupljenost pritvorskih razloga, broj odloženih ročišta u pritvorskim predmetima, trajanje pritvora u istrazi, trajanje pritvora nakon podizanja optužnice, prosječno trajanje pritvora u cijelom postupku, kao i predmete u kojima je zaključen sporazum o priznanju krivice i u kojima je određen pritvor.

Sud	Broj praćenih predmeta	Broj pritvorskih predmeta	Procenat pritvorskih predmeta
Osnovni sud u Baru	29	2	6.90%
Osnovni sud u Beranama	30	0	0.00%
Osnovni sud u Bijelom Polju	31	2	6.45%
Osnovni sud u Danilovgradu	5	0	0.00%
Osnovni sud u Žabljaku	20	1	5.00%
Osnovni sud u Kolašinu	18	0	0.00%
Osnovni sud u Kotoru	30	3	10.00%
Osnovni sud u Nikšiću	42	3	7.14%

18 Muller protiv Francuske, presuda od 17.marta 1997.godine.

19 Wemhoff protiv Njemačke, presuda od 27.juna 1968.godine.

20 Toth protiv Austrije, presuda od 12 decembra 1991.godine.

21 Romanov protiv Rusije, presuda od 20 decembra 2005.godine.

Osnovni sud u Plavu	9	2	22.22%
Osnovni sud u Pljevljima	30	0	0.00%
Osnovni sud u Podgorici	49	21	42.86%
Osnovni sud u Rožajama	21	0	0.00%
Osnovni sud u Ulcinju	30	0	0.00%
Osnovni sud u Herceg Novom	30	1	3.33%
Osnovni sud u Cetinju	30	1	3.33%
Viši sud u Bijelom Polju	41	22	53.66%
Viši sud u Podgorici	47	25	53.19%
Ukupno	492	83	16.87%

Tabela 19: Broj i procenat pritvorskih predmeta u okviru predmeta praćenih uvidom u spise po sudovima

Osnovi za lišenje slobode, utvrđeni od strane Evropskog suda, predviđeni su i u ZKP-u. Kad postoji osnovana sumnja da je određeno lice učinilo krivično djelo, **pritvor protiv tog lica se može odrediti, ako:** 1) se krije ili ako se ne može utvrditi njegov identitet ili ako postoje druge okolnosti koje ukazuju na opasnost od bjekstva (čl. 175 st. 1 tač. 1); 2) postoje okolnosti koje ukazuju da će uništiti, sakriti, izmijeniti ili falsifikovati dokaze ili tragove krivičnog djela ili da će ometati postupak uticanjem na svjedoke, saučesnike ili prikrivače (čl. 175 st. 1 tač. 2); 3) postoje okolnosti koje ukazuju da će ponoviti krivično djelo ili dovršiti pokušano krivično djelo ili da će učiniti krivično djelo kojim prijeti (čl. 175 st. 1 tač. 3); 4) je pritvor nužan radi nesmetanog vođenja postupka, a u pitanju je krivično djelo za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora od deset godina ili teža kazna i koje je posebno teško zbog načina izvršenja ili posljedica (čl. 175 st. 1 tač. 4) i 5) uredno pozvani optuženi izbjegava da dođe na glavni pretres(čl. 175 st. 1 tač. 5).

U slučajevima kad se vodi skraćeni postupak pritvor se može odrediti ako: 1) se krije ili se ne može utvrditi njegov identitet ili postoje druge okolnosti koje očigledno ukazuju na opasnost od bjekstva (čl. 448 st. 1 tač. 1); 2)posebne okolnosti ukazuju da će okrivljeni dovršiti pokušano krivično djelo ili izvršiti krivično djelo kojim prijeti ili ponoviti krivično djelo(čl. 448 st. 1 tač. 2); 3) postoje okolnosti koje ukazuju da će okrivljeni uništiti, sakriti, izmijeniti ili falsifikovati dokaze ili tragove krivičnog djela ili da će ometati postupak uticanjem na svjedoke, saučesnike ili prikrivače(čl. 448 st. 1 tač. 3) i 4) uredno pozvani okrivljeni izbjegava da dođe na glavni pretres(čl. 448 st. 1 tač. 4).

Sud	Osnov za određivanje pritvora u praćenim predmetima								
	čl. 175 st.1					čl. 448 st.1			
	tač.1	tač.2	tač.3	tač.4	tač.5	tač.1	tač.2	tač.3	tač.4
Osnovni sud u Baru			2						
Osnovni sud u Bijelom Polju	2								
Osnovni sud u Žabljaku			1						
Osnovni sud u Kotoru	1	1	1						
Osnovni sud u Nikšiću	1				2				
Osnovni sud u Plavu	2	1				1			
Osnovni sud u Podgorici	5		2			6	7		1
Osnovni sud u Herceg Novom						1			

Osnovni sud u Cetinju						1		
Viši sud u Bijelom Polju	10	2	5	6				
Viši sud u Podgorici	12	2	8					
Ukupno	33	6	19	6	0	11	7	0

Tabela 20: Prikaz osnova za određivanje pritvora u predmetima praćenim uvidom u spise po sudovima

Među mjerama koje se mogu preduzeti prema okrivljenom za obezbjeđenje njegovog prisustva i za nesmetano vođenje krivičnog postupka, pritvor je najteža mjera koju predviđa crnogorski ZKP. Izuzetnost određivanja pritvora proizilazi iz odredbe člana 174 ZKP-a, koja predviđa da se pritvor može odrediti samo ako se ista svrha postupka ne može ostvariti drugom mjerom, a neophodan je radi nesmetanog vođenja postupka.

Dužnost je svih organa koji učestvuju u krivičnom postupku i organa koji im pružaju pravnu pomoć da postupaju sa posebnom hitnošću ako se okrivljeni nalazi u pritvoru.

Na osnovu analiziranih predmeta najveći procenat odloženih ročišta u pritvorskim predmetima je evidentiran u osnovnim sudovima u Baru (88,89%)²² i Podgorici (45,61%) i višim sudovima u Bijelom Polju (43,78%) i Podgorici (40,74%). **Procenat odloženih ročišta u pritvorskim predmetima na nivou svih sudova je 44,38% što nije značajno manje u odnosu na gore navedeni procenat odloženih ročišta ukupno (49,51%).** Ovo zabrinjava s obzirom na potrebu postupanja sa posebnom hitnošću u pritvorskim predmetima.

Sud	Broj praćenih predmeta	Broj pritvorskih predmeta	Ukupan broj ročišta u pritvorskim predmetima	Broj odloženih ročišta	Procenat odloženih ročišta	Ukupno trajanje odlaganja u danima (u prosjeku)
OS Bar	29	2	9	8	88.89%	66
OS Berane	30	0				
OS Bijelo Polje	31	2				0
OS Danilovgrad	5	0				
OS Žabljak	20	1	1			0
OS Kolašin	18	0				
OS Kotor	30	3	3	1	33.33%	10
OS Nikšić	42	3	4	1	25.00%	0.3
OS Plav	9	2				
OS Pljevlja	30	0				
OS Podgorica	49	21	57	26	45.61%	26
OS Rožaje	21	0				
OS Ulcinj	30	0				
OS Herceg Novi	30	1	1		0.00%	0
OS Cetinje	30	1	3	1	33.33%	1
VS Bijelo Polje	41	22	46	20	43.48%	18
VS Podgorica	47	25	54	22	40.74%	21
Ukupno	492	83	178	79	44.38%	21

Tabela 21: Prikaz ukupnog broja ročišta, broja odloženih ročišta i procenta odloženih ročišta u pritvorskim predmetima u okviru predmeta praćenih uvidom u spise po sudovima

22 Treba naglasiti i da je uzorak u Baru malo, tj. dva pritvorska predmeta

Pritvorenom licu mora se uručiti obrazloženo rješenje najkasnije u roku od 24 časa od pritvaranja. Protiv rješenja o pritvoru pritvoreno lice ima pravo žalbe, o kojoj sud odlučuje u roku od 48 časova. Trajanje pritvora mora biti svedeno na najkraće moguće vrijeme. **Pritvor može trajati po odluci prvostepenog suda najduže tri mjeseca od dana pritvaranja, a odlukom višeg suda, može se produžiti za još tri mjeseca.** Ako se do isteka tih rokova ne podigne optužnica, okrivljeni se pušta na slobodu. **Na osnovu rješenja sudije za istragu okrivljeni se može zadržati u pritvoru najduže mjesec dana od dana lišenja slobode. Poslije tog roka okrivljeni se može zadržati u pritvoru samo na osnovu rješenja o produženju pritvora.**

Na osnovu analize posmatrača, prosječno trajanje pritvora u istrazi najduže je bilo u Višem sudu u Podgorici (71).

Sud	Broj praćenih predmeta	Broj pritvorskih predmeta	Prosječno trajanje pritvora u istrazi u danima
Osnovni sud u Baru	29	2	26
Osnovni sud u Beranama	30	0	
Osnovni sud u Bijelom Polju	31	2	16
Osnovni sud u Danilovgradu	5	0	0
Osnovni sud u Žabljaku	20	1	19
Osnovni sud u Kolašinu	18	0	
Osnovni sud u Kotoru	30	3	11
Osnovni sud u Nikšiću	42	3	22
Osnovni sud u Plavu	9	2	20
Osnovni sud u Pljevljima	30	0	
Osnovni sud u Podgorici	49	21	38
Osnovni sud u Rožajama	21	0	
Osnovni sud u Ulcinju	30	0	
Osnovni sud u Herceg Novom	30	1	27
Osnovni sud u Cetinju	30	1	10
Viši sud u Bijelom Polju	41	22	55
Viši sud u Podgorici	47	25	71
Ukupno	492	83	29

Tabela 22: Prikaz prosječnog trajanja pritvora u istrazi u predmetima praćenim uvidom u spise po sudovima

Nakon predaje optužnice sudu, do završetka glavnog pretresa, pritvor se može, po pribavljenom mišljenju državnog tužioca, kad se postupak vodi po njegovoj optužbi, odrediti ili ukinuti samo rješenjem vijeća. **Vijeće je dužno, po prijedlogu stranaka ili po službenoj dužnosti, da ispita da li još postoje razlozi za pritvor i da donese rješenje o produženju ili ukidanju pritvora, po isteku svakih trideset dana do stupanja optužnice na pravnu snagu, a svaka dva mjeseca nakon stupanja optužnice na pravnu snagu.** Prilikom svake kontrole pritvora, sud utvrđuje da li su ispunjeni zakonski uslovi i razlozi za dalje zadržavanje okrivljenog u pritvoru i da li se ista svrha (nesmetano vođenje krivičnog postupka) može ostvariti drugom mjerom. Ukoliko sud ocijeni da okrivljenog treba zadržati u pritvoru, u rješenju mora navesti detaljne i individualizovane razloge za takvu odluku. **Od podizanja optužnice do donošenja prvostepene presude pritvor može trajati najduže tri godine.**

Na osnovu analize posmatrača najduže prosječno trajanje pritvora nakon podizanja optužnice je bilo u predmetima u Višem sudu u Podgorici (82).

Sud	Broj praćenih predmeta	Broj pritvorskih predmeta	Prosječno trajanje pritvora nakon optužnog akta u danima
Osnovni sud u Baru	29	2	21
Osnovni sud u Beranama	30	0	/
Osnovni sud u Bijelom Polju	31	2	3
Osnovni sud u Danilovgradu	5	0	/
Osnovni sud u Žabljaku	20	1	39
Osnovni sud u Kolašinu	18	0	/
Osnovni sud u Kotoru	30	3	55
Osnovni sud u Nikšiću	42	3	7
Osnovni sud u Plavu	9	2	20
Osnovni sud u Pljevljima	30	0	0
Osnovni sud u Podgorici	49	21	37
Osnovni sud u Rožajama	21	0	/
Osnovni sud u Ulcinju	30	0	/
Osnovni sud u Herceg Novom	30	1	0
Osnovni sud u Cetinju	30	1	0
Viši sud u Bijelom Polju	41	22	0
Viši sud u Podgorici	47	25	82
Ukupno	492	83	34

Tabela 23: Prikaz prosječnog trajanja pritvora nakon optužnog akta u predmetima praćenim uvidom u spise po sudovima

Kroz analizu smo utvrdili i procenat pritvora u postupcima u kojima je zaključen sporazum o priznanju krivice. Najveći procenat određivanja pritvora u postupcima u kojima je zaključen sporazum o priznanju krivice u okviru praćenih predmeta zabilježen je u Višem sudu u Bijelom Polju (71,43%).

Sud	Broj zaključenih sporazuma	Broj zaključenih sporazuma u pritvorskim predmetima	Procenat pritvorskih predmeta
Osnovni sud u Baru	5	0	
Osnovni sud u Bijelom Polju	21	2	9,52%
Osnovni sud u Danilovgradu	4	0	
Osnovni sud u Kotoru	2	1	50,00%
Osnovni sud u Nikšiću	6	2	33,33%
Osnovni sud u Plavu	3	2	66,67%

Osnovni sud u Pljevljima	1	0	
Osnovni sud u Podgorici	48	23	47,92%
Osnovni sud u Rožajama	1	0	
Osnovni sud u Ulcinju	3	0	
Osnovni sud u Cetinju	5	0	
Osnovni sud u Herceg Novom	5	0	
Viši sud u Bijelom Polju	7	5	71,43%
Viši sud u Podgorici	23	12	52,17%
Ukupno	134	47	35,07%

Tabela 24: Procentualna zastupljenost pritvora u predmetima praćenim uvidom u spise u kojima je zaključen sporazum o priznanju krivice po sudovima

IV ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Zaključci:

- » Na povrede prava na pravično suđenje odnosi se 58% od ukupno donijetih presuda, od osnivanja Evropskog suda za ljudska prava do 2018. godine U periodu od 2009. godine, kada je donijeta prva presuda protiv Crne Gore zaključno sa 2018-om godinom, Sud je u 51 presudi utvrdio povredu prava, a od tog broja 68,63% se odnosilo na povedu prava na pravično suđenje.
- » U većini predmeta sa optužnicama poštovan je zakonom propisan rok za zakazivanje ročišta za kontrolu optužnice. Rok je u većoj mjeri poštovan u Višem sudu u Bijelom Polju (85,29%) i Višem sudu u Podgorici (82,98%) nego u osnovnim sudovima (66,67%).
- » U višim sudovima u Bijelom Polju i Podgorici na ročištu za kontrolu optužnice okrivljeni i branilac su češće prisustvovali nego tužilac, a u osnovnim sudovima je tužilac bio prisutan na većem broju pomenutih ročišta.
- » Rok za potvrđivanje optužnice je poštovan u svakom predmetu pred Višim sudom u Bijelom Polju, u 95,74% predmeta pred Višim sudom u Podgorici i 33,33% slučajeva pred osnovnim sudovima, iako se računao najduži propisani rok.
- » Zakonom propisani rok za određivanje glavnog pretresa u predmetima sa optužnicom je poštovan, osim u Osnovnom sudu u Herceg Novom. U pogledu predmeta sa optužnim predlogom stanje je drugačije - devet osnovnih sudova nijesu poštovali zakonom propisani rok u praćenim predmetima, šest osnovnih sudova jesu.
- » Od ukupno 492 praćena predmeta, u tri predmeta je održano pripremno ročište što pokazuje da ono nije korišćeno u dovoljnoj mjeri. Ovo posebno dolazi do izražaja ako se uzmu u obzir razlozi odlaganja u okviru praćenih predmeta jer bi se pripremnim ročištem nesumnjivo moglo uticati na smanjenje broja odlaganja zbog tih razloga.
- » Broj odloženih ročišta u šest osnovnih sudova veći nego je broj održanih (Bar, Berane, Bijelo Polje, Kolašin, Kotor, Nikšić).
- » Najčešći razlog za odlaganje ročišta u okviru predmeta posmatranih uvidom u spise je odsustvo optuženog - 27,55%. Osim navedenog, najzastupljeniji razlozi koji utvrđeni u okviru ove analize su druge smetnje, pribavljanje novih dokaza i odsustvo sudije.
- » Najčešći razlog za prekid ročišta je bio pripremanje odbrane (4 predmeta). Osim pomenutog, razlozi su bili pribavljanje dokaza (2 predmeta) i nije utvrđen identitet lica koji se predstavlja kao okrivljeni (1 predmet).
- » Posmatrači su uočili primjenu prinudnog dovođenja u određenoj mjeri, ali ne i novčanih kazni. Najviše mjera procesne discipline prinudno dovođenje izrečeno je u Osnovnom sudu u Kotoru i Višem sudu u Bijelom Polju (9).
- » U osnovnim sudovima u Cetinju, Kolašinu, Kotoru i Nikšiću, kao i u višim sudovima u Bijelom Polju i Podgorici bilo je predmeta u kojima presuda nije izrečena u zakonom propisanom roku. Od ukupno 492 praćena predmeta u 23 nije poštovan rok za objavljivanje presude.
- » Do prekoračenja roka za dostavljanje presude došlo je u još manjem broju predmeta nego što je to bio slučaj kod objavljivanja presude. Rok za dostavljanje presuda je prekoračen u 10 od ukupno 492 analiziranih predmeta.
- » Drugostepeni postupak je na osnovu žalbi na odluke osnovnih sudova u prosjeku trajao 60 dana, a na osnovu žalbi na odluke viših sudova 69 dana. Najviše zastupljena odluka u drugostepenim postupcima bila je odbijanje žalbe (80,39%).
- » Na osnovu analiziranih slučajeva može se zaključiti da su postupci u prosjeku najduže trajali u predmetima praćenim u osnovnom sudu u Kotoru (324 dana) i Osnovnom sudu u Baru (229 dana). S druge strane, postupci su, na osnovu analiziranih predmeta najkratči trajali u Žabljaku (55 dana) i Ulcinju (53 dana). U osnovnim sudovima postupci su u prosjeku trajali 119 dana, a u višim sudovima 184 dana.

- » U okviru analiziranih predmeta nije bilo takvih u kojima je okrivljeni koristio pravno sredstvo predviđeno Zakonom o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku (kontrolni zahtjev).
- » Procenat odloženih ročišta u pritvorskim predmetima na nivou svih sudova je 44,38%, što nije značajno manje u odnosu na procenat odloženih ročišta ukupno (49,51%).

Preporuke:

- » Normativna uređenost, korišćenje prakse Evropskog suda za ljudska prava, ali i njen uticaj na praksu domaćih sudova treba da budu osnov za cijelovito ostvarivanje prava na pravično suđenje.
- » Osnovni sudovi treba da u većem broju slučajeva poštuju rok za zakazivanje ročišta za kontrolu optužnice.
- » Ročištu za kontrolu optužnice treba u većoj mjeri da prisustvuju i tužilac, i branilac i okrivljeni.
- » Osnovni sudovi treba da u značajno većoj mjeri poštuju rok za potvrđivanje optužnice
- » Sudije treba da nastave sa dobrom praksom zakazivanja glavnog pretresa u zakonom predviđenom roku, ali i da izbjegavaju drastično prekoračenje roka u pojedinim slučajevima.
- » Pripremno ročište treba da bude korišćeno u većoj mjeri da bi stranke u postupku bile bolje informisane o planiranom toku glavnog pretresa
- » Smanjiti nepotrebna odlaganja sudskih postupaka i dosljedno primjenjivati raspoložive mjere procesne discipline, a posebno u odnosu na okrivljene, svjedoke i vještake s obzirom na to da je njihovo odsustvo u 44,03% slučajeva bilo razlog za odlaganje.
- » Sudovi treba da nastave sa dobrom praksom izricanja i dostavljanja presude u zakonom predviđenom roku.
- » Neophodno je organizovati kontinuirane obuke koje se odnose na suđenje u razumnom roku u cilju podizanja svijesti različitih aktera pravosudnog sistema o ovom pitanju, pogotovu advokata.
- » Procenat odloženih ročišta u pritvorskim predmetima treba da bude manji s obzirom na to da je dužnost svih organa koji učestvuju u krivičnom postupku i organa koji im pružaju pravnu pomoć da postupaju sa posebnom hitnošću ako se okrivljeni nalazi u pritvoru.
- » Analizirati postupanje po kontrolnim zahtjevima na nivou svakog suda i definisati preporuke za prevazilaženje uočenih nedostataka u primjeni Zakona u svakom суду pojedinačno (npr. kroz iniciranje izmjena godišnjeg rasporeda poslova, zauzimanja pravnih stavova i mišljenja, itd.).

V BIBLIOGRAFIJA

- » Ustav Crne Gore (“Službeni list Crne Gore”, br. 1/2007 i 38/2013 – Amandmani I-XVI)
- » Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore (Sl. list CG br. 57/2009, 49/2010, 47/2014 – odluka US, 2/2015 – odluka US, 35/2015, 58/2015 – dr. zakon i 28/2018 – odluka US)
- » Krivični zakonik (Sl. list RCG”, br. 70/2003, 13/2004 – ispr. i 47/2006 i “Sl. list CG”, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 – dr. zakon, 40/2013, 56/2013 – ispr., 14/2015, 42/2015, 58/2015 – dr. zakon, 44/2017, 49/2018 i 3/2020)
- » Zakon o Sudskom savjetu i sudijama (“Službeni list Crne Gore”, br. 11/2015, 28/2015 i 42/2018, 42/2018)
- » Zakon o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku („Službeni list Crne Gore“, br. 11/07)
- » Strategija reforme pravosuđa za period 2019 – 2022
- » Akcioni plan za implementaciju Strategije reforme pravosuđa za period 2019 – 2022
- » Izvještaji o radu zastupnika Crne Gore pred Evropskim sudom za ljudska prava za period 2008 – 2019. – <http://www.kzcg.gsv.gov.me/kancelarija>
- » Godišnji izvještaji o radu Sudskog savjeta i ukupnom stanju u sudstvu za 2018. godinu
- » Mišljenje br. 6 Konsultativnog vijeća Evropskih sudija (CCJE) upućeno Komitetu ministara o pravičnom suđenju u razumnom roku i ulozi sudija u suđenjima imajući u vidu alternativne načine rješavanja sporova (tačka 4 usvojeno na V sastanku CCJE, Strazbur, 22-24 novembar, 2004.)
- » Grubač, Momčilo, Krivično procesno pravo, Službeni glasnik, Beograd, 2006
- » Grbić, Sanja, Poštено suđenje u građanskim postupcima u Hrvatskoj u svjetlu članka 6; stavka 1 Evropske konvencije o ljudskim pravima, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2014
- » Radulović, Drago, Krivično procesno pravo, Univerzitet Crne Gore, Pravni fakultet, Podgorica, 2009
- » Nuala Mole, Catharina Harby, The right to a fair trial, A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights, Human rights handbook, No 3, Council of Europe, Strasbourg, 2006
- » Paunović, Milan., Boris, Krivokapić., Ivana, Krstić, Međunarodna ljudska prava (drugo izdanje), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2013,
- » Popović, Dragoljub, Evropsko pravo ljudskih prava, Službeni glasnik, Beograd, 2012
- » Rid, Karen, Evropska konvencija o ljudskim pravima (vodič za praktičare) I - II, Beogradski centar za ljudska prava, 2007
- » Izvještaj o primjeni Strategije reforme pravosuđa 2014 – 2018, Akcija za ljudska prava/ CeMI, Podgorica, april 2017.
- » Godišnji izvještaj CeMI-ja o praćenju sudskih postupaka u Crnoj Gori (2018) – <http://cemi.org.me/product/godisjni-izvjestaj-o-pracenju-sudskih-postupaka-u-crnoj-gori/>
- » Izvještaj CeMI-ja o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku – <http://cemi.org.me/product/zastita-prava-na-suđenje-u-razumnom-roku-analiza-nacionalnog-zakonodavstva-prakse/>
- » Izvještaj CeMI-ja o sporazumu o priznanju krivice – <http://cemi.org.me/product/institut-sporazuma-o-priznanju-krivice-u-crnogorskom-zakonodavstvu-praksi-17.2.2020.>

SUDSKA PRAKSA

- » Artico protiv Italije, presuda donijeta 13. maja 1989. godine
- » Pelissier and Sassi protiv Francuske, presuda donijeta 25. marta 1999. godine
- » Barbera, Messeque and Jabardo protiv Španije, presuda donijeta 6. decembra 1988. godine
- » Kamasinski protiv Austrije, presuda donijeta 19. decembra 1989. godine
- » Živaljević protiv Crne Gore, presuda od 08. 03. 2011. godine
- » Barać i drugi protiv Crne Gore, presuda od 13. 12. 2011. godine
- » Tomašević protiv Crne Gore, presuda od 13.06.2017. godine
- » Mugoša protiv Crne Gore, presuda od 21. juna 2016. godine
- » Jussila protiv Finske, presuda od 23. novembra 2006.
- » Piersac protiv Belgije, presuda od 26. oktobra 1984.
- » Schlumpf protiv Švajcarske, presuda od 8. januara 2009. godine
- » Axen protiv Savezne Republike Njemačke, presuda od 8. decembra 1983. godine
- » Le Compte, Van Leuven i De Meyere protiv Belgije, presuda od 23.juna 1981.godine.
- » Hauschildt protiv Danske, presuda od 24.maja 1989.godine.
- » Fey protiv Austrije, presuda od 24.februara 1993. godine.
- » Muller protiv Francuske, presuda od 17.marta 1997.godine.
- » Wemhoff protiv Njemačke, presuda od 27.juna 1968.godine.
- » Toth protiv Austrije, presuda od 12 decembra 1991.godine.